

MINISTERUL EDUCAȚIEI

**UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” DIN ALBA IULIA
ȘCOALA DOCTORALĂ DE FILOLOGIE**

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

**IPOSTAZE ALE FEMINITĂȚII
ÎN POVESTIRILE LUI VASILE VOICULESCU**

Conducător științific :

Prof. univ. dr. habil. MARIA-ANA TUPAN

Doctorand :

IULIANA VORONEANU (PĂUNESCU)

ALBA IULIA

2022

CUPRINS

ARGUMENT	4
I. VASILE VOICULESCU ȘI MIȘCAREA DE IDEI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX- LEA	10
I.1. LEGEA IMITAȚIEI ȘI REZONANȚA EI ÎN MODERNISMUL ÎNALT	14
I.2. SIMBOLISM ȘI RELIGIOZITATE: WILLIAM JAMES	21
II. SACRALITATEA: DIALOG EST-VEST	31
II.1. FEMINITATEA - REPREZENTĂRI JUNGHIENE ȘI CREȘTINE	34
II.2. ELEMENTE DE FILOZOFIE INDIANĂ.....	35
III. REPREZENTAREA FEMININĂ A NATURII ÎN POVESTIRILE LUI VASILE VOICULESCU	44
III.1. DINAMICA SIMBOLURILOR FEMININE ÎN POVESTIRILE LUI VASILE VOICULESCU	49
IV. OMUL - FIINȚĂ SIMBOLICĂ	52
IV.1. SIMBOLUL	55
IV.2. SIMBOLISM ȘI ANTROPOLOGIE	60
IV.3. WILLIAM JAMES ȘI INTERACȚIONISMUL SIMBOLIC	62
IV.4. FUNCȚIILE ȘI DINAMISMUL SIMBOLURILOR	67
IV.5. SIMBOLISTICA POVESTIRILOR LUI VASILE VOICULESCU	69
IV.6. SIMBOLURI FEMINIZATE ALE NATURII ÎN POVESTIRILE LUI VASILE VOICULESCU	72
IV.7. O POETICĂ A ELEMENTELOR	74
IV.7.1. SIMBOLURI ACVATICE	74
IV.7.2. SIMBOLURI TEMPORALE.....	80
IV.7.3. SIMBOLURI TERESTRE	81
IV.7.4. SIMBOLURI COSMICE	85
V. PROIECȚIA IMAGINARĂ A FEMEII ÎN SPAȚII PARALELE ÎN POVESTIRILE LUI VASILE VOICULESCU	87
VI. FEMEIA CA OBIECT EMIC ÎN POVESTIRILE LUI VASILE VOICULESCU	92
VII. STUDII DE CAZ	101
VII.1. IMAGINARUL METAMORFIC: <i>LOSTRITA</i>	101

VII.2. HIPOTEXTUL VOICULESCIAN ȘI HIPERTEXTUL HINDUS: <i>SAKUNTALA</i> ..	114
VII.3. LĂCUSTELE APOCALIPSEI ȘI COMPLEXUL VINOVĂȚIEI: <i>SCHITUL DE CEARĂ</i>	125
VII.4. TIMPUL KAIROS AL ÎNTÂLNIRII SACRU/PROFAN: BUNAVESTIRE.....	135
VII.5. EROS ȘI AISTHETIKOS ÎN VERSIUNE ONIRICĂ: <i>CĂPRIOARA DIN VIS</i>	147
VII.6. DISCURS DESPRE METODĂ: <i>BEHAVIORISM</i>	151
VII.7. FEMEIA CA OBIECT EMIC: <i>SEZON MORT</i>	156
VII.8. FEMEIA - VICTIMĂ A IDEAȚIEI INDUSE: <i>ȘARPELE ALIODOR</i>	161
VII.9. IEȘIREA DIN TIPARUL NEGATIV - VRĂJITOAREA CEA BUNĂ: <i>LACUL RĂU</i>	166
VII.10. INTROSPECȚIE EXPERIMENTALĂ ȘI PSIHOLOGIE CULTURALĂ ÎN <i>IUBIRE MAGICĂ</i>	170
CONCLUZII	177
BIBLIOGRAFIE	181
I. SURSE PRIMARE	181
II. REFERINȚE CRITICE	183
III. REFERINȚE SECUNDARE	191
IV. SURSE ONLINE	198
ANEXA 1	200
ANEXA 2	213
ANEXA 3.....	216

Cuvinte cheie: negocieri discursive voiculesciene, pragmatism, hipertexte indiene, narativitate și epistemologie, modernism, legea imitației, religiozitate și arhetip, William James, Carl Gustav Jung, studiu de gen, feminitate, simbol, simbolism pragmatic, antropologie, poetica elementelor, obiect emic, autoanaliză, delir de introspecție, studii de caz

Prezentul proiect de cercetare și-a propus să demonstreze importanța hermeneuticii contextuale și a antropologiei culturale în identificarea codurilor și practicilor simbolizante folosite de Vasile Voiculescu în construcția universului ficțional al povestirilor sale.

Încercarea noastră revizionistă a fost motivată de constatarea că autorul a fost citit mai ales în contextul miturilor și semnificațiilor religioase din scrierile sale, autorii de studii și monografii respectând sensul etimologic al cuvântului ipostaz (ă): *hypostasis* - substratul, realitatea fundamentală din oricare lucru, ceea ce îl definește dincolo de accidente fenomenale. Față de aceste interpretări ne-am propus să ne delimităm începând cu definirea noțiunii din titlu, *ipostază*, în contextul postincarnaționalist și postmetafizic în care a evoluat Vasile Voiculescu.

Nici structurile ierarhice (individual-special-general-universal), nici metafizica transcendenței și revelației nu mai erau definiții acceptate de epistemologia epocii în care s-a format și a scris Voiculescu. Nietzsche substituise conceptelor metafore, Alfred Binet înlocuise silogismul clasic cu deducții din asociații ale unor imagini care înainte nu fuseseră gândite împreună (*La psychologie du raisonnement, recherches expérimentales par l'hypnotisme*, 1886), Husserl limitase cunoașterea la variațiune fenomenologică și reducere eidetică, adică la un infinit proces de epurare a impresiilor parvenite prin simțuri de ceea ce e aleatoriu, nesemnificativ, cunoscut drept constituție fenomenologică a unui obiect (*Cartesianische Meditationen*, 1929). Heidegger deconstruise logoul (*Destruktion*, curs la Universitatea Freiburg, 1920), demonstrând că limbajul este un palimpsest al sensurilor date cuvintelor de generațiile de vorbitori. Mai ales psihologia reducea subiectivitatea tocmai la acele asociații ale psihicului cu tabloul fizic (tablou psihic prin care e filtrat orice peisaj), sau oricare obiect al percepției. Psihofizica menționată ca origine a unui model de simulare pentru proza sa de către Voiculescu studia chiar corespondența dintre, cum spune Wilhelm Wundt, tabloul fizic și acela psihologic, o teorie larg răspândită la răscrucea secolelor XIX și XX.

Cum am putea, așadar, să vorbim despre simbolurile operelor romantice pe același plan cu simbolurile voiculesciene? Funcționalismul începutului de secol XX atrăgea atenția asupra

independenței semnificației față de materialitatea semnificantului, acesta putând lua multiple înțelesuri în funcție de distribuție.

Definind semnul prin binaritatea semnificant/ semnificat, Ferdinand de Saussure a mai putut sprijini o viziune atemporală, universalistă asupra obiectului artistic. Moderniștii au cultivat relațiile formale care confereau operei de artă coeziune interioară, o orgolioasă autonomie față de lumea istorică, emblematică fiind, cum spune W.B. Yeats în *A Vision*, ovoidele lui Brâncuși și formele geometrice ale lui Wyndham Lewis. Suspendate în vid, precum păsările lui Brâncuși, sau spațializate (Joseph Frank, “The Spatial Form in Modern Literature,” 1945) prin figuri recurente (Stephen Spender, *The Struggle of the Modern*, 1963), aceste creații ofereau posibilitatea conceptualizării, stilizării, abstractizării fluxului de senzații și a înțelegerii experienței sub raport raționalist și logic: “the system stands out clearly in my imagination I regard them as stylistic arrangements of experience comparable to the cubes in the drawing of Wyndham Lewis and to the ovoids in the sculpture of Brancusi. They have helped me to hold in a single thought reality and justice” (...sistemul se profilează limpede în imaginația mea. Le consider aranjamente stilistice ale experienței comparabile cu cuburile din desenul lui Wyndham Lewis și cu ovoidele din sculptura lui Brâncuși. Ei m-au ajutat să unesc într-un singur gând realitatea și justificarea ei.”) (W.B. Yeats, *A Vision*, London: Macmillan, 1937, p. 25).

O altă matrice a modernismului se revendică tradiției Central-Europene, Germania fiind cel puțin tot atât de influentă în România cât Franța. Ca și Constantin Rădulescu-Motru, psihiatrul Voiculescu se adâncește în studiul lui Wilhelm Wundt, dar și al pragmatistului american, William James. Dacă James Joyce cerne în esență realitatea informă din episodul Proteu al romanului *Ulise* (să adăugăm importanța acordată formei într-o asemenea măsură încât *Finnegans Wake* se poate tipări doar respectând paginația originală), dacă personajele din *Oamenii din Dublin* sunt arhetipuri ale caracterului irlandez, povestirile lui Voiculescu aduc în scenă personaje din perspectiva celor care le percep, care este, la rândul ei un efect de lectură, de limbaj, un efect al unei reprezentări anterioare. Această tradiție este heteroglotă, având sprijin în semnul triadic al semiologului Peirce, care interpune între semn și semnificație multitudinea interpretărilor. Este nu numai Estul lui Tolstoi ci și al carnavalescului dialogic al lui Bahtin, în care măștile, semnele, simbolurile, își schimbă neîncetat semnul. Cu rădăcini bine înfipite într-o recognoscibilă realitate socială, într-un cronotop care ar putea foarte bine servi romanului realist, personajele se revendică în același timp unei origini mai curând livești. Sunt reprezentări care se ipostaziasă, care se în-ființează dinaintea unui observator ca un pariu câștigat de acesta. Nu sunt simulacre, ca în proza postmodernă tipică, sunt fenomene. În

spiritul politicii de gen a modernismului, de obicei observatorul este de gen masculin, femeia fiind obiectul percepției lui conforme cu o anumită așteptare, pre-viziune, create de limbaj. Tranzitivitatea funcționează dinspre masculinitatea activă perceptual către femeia povestită, visată, scripturalizată.

Odată stabilit caracterul istoric, mutant, al structurilor de sens și al funcției limbajului, vom enunța propria metodă de lectură a povestirilor lui Voiculescu, programată ca un exercițiu de antropologie culturală, de studiu al literaturii în contextul cultural din care s-a născut.

Lucrarea este structurată în șapte capitole, la care se adaugă un Argument, în care sunt explicate motivația, finalitatea și metoda cercetării, Concluzii, Bibliografie și trei anexe.

Capitolul introductiv *Vasile Voiculescu și mișcarea de idei la începutul secolului al XX-lea* este menit să identifice locul ocupat de Vasile Voiculescu în mișcarea de idei a începutului de secol XX printr-o abordare interdisciplinară ce evidențiază negocierile discursive între diverse câmpuri cognitive (literatură, psihologie, filosofie, lingvistică) din care s-a născut proza scurtă a lui Vasile Voiculescu.

Abordările anterioare l-au asimilat pe Vasile Voiculescu unei tradiții românești folclorice, mitice, în vreme ce scriitorul însuși declară într-un interviu că Wundt, Tarde, James și Vaschide au exercitat o influență asupra întregii sale opere. Prin aportul acestora, psihologia devenise o știință cu o influență determinantă atât în plan social, cât mai ales în planul epistemologiei literare. Practicând el însuși această profesie, atras de ultima școală a acestei discipline – psihologia fiziologică sau pragmatism, Voiculescu se înscrie în această fertilă direcție a prozei moderniste.

Voiculescu experimentează el însuși extrapolările *Legii imitației* a lui Gabriel de Tarde (1890), care a dat naștere unei galerii de portrete impresioniste, legate prin activități intermentale ce le transformă pe fiecare în conglomerate de persoane, comunicând într-o ordine intersubiectivă. Aceasta include influența artefactelor, dar și arhetipuri ale subconștientului colectiv jungian, muzeul de opere artistice, sfera reprezentărilor pe care Schopenhauer o opunea lumii ca voință oarbă, materie lipsită de inteligență.

Anii formării intelectuale a lui Vasile Voiculescu au urmat direcțiile prefigurate în adolescență, pornind de pe poziții dacă nu opuse, atunci cel puțin depărtate. Asupra acestor repere epistemologice indicate de autorul însuși ne-am concentrat în încercarea de revizuire a universului povestirilor sale: „Din liceu începusem să citesc lucrări de psihologie și morală. Am ajuns curând la Schopenhauer și nu-mi pare rău, el m-a condus la Upanișade și la Buda. Din anii întâi de litere, psihofizica și psihopatologia, dincolo de Sergio, Wundt și Hofding, m-au

dus la medicină, pe urmele lui Vaschide, ale lui Pierre Janel și ale lui William James, cu experiența lui religioasă. (*Gânduri albe*, Anexa 2).

Mai importantă, în cazul lui Vasile Voiculescu, însă, este o schimbare în conștiința modernă de la expresivitatea eului la analiza eului, după cum remarcă Frederick J. Hoffman comentând influența lui William James asupra conștiinței literare moderne. Eul nu este preconstituit scrierii textului, ci e mai curând un proces, în constituirea sa devenind importante auto-analiza, „poziționările morale, experiențiale și situaționale ale eului.” (Frederick J. Hoffman, *William James and the Modern Literary Consciousness, Criticism*, Vol. 4, No. 1, Winter 1962, Wayne State University Press, p. 1.). Ipostazierile personajelor feminine ale lui Vasile Voiculescu sunt asemenea evenimente procesuale: sub ochii cititorului se naște un personaj dintr-o carte sau din conversații în conștiința protagonistului (*Sakuntala*); din cuvintele unei vrăjitoare și din predica unui preot se alcătuiește o conștiință a cărei convertire nu ține de viziune ci de camera de rezonanță a interacțiunilor sociale (*Schitul de ceară*).

Capitolul II. **Sacralitatea: dialog Est-Vest** semnalează prezența surselor indicate de Voiculescu în tematica și ideile povestirilor. Născut fiind în Bărăganul arhaic, cu amintirea și influența primilor creștini cărturari și martiri, Voiculescu împrumută fiorul biblic, la care vor adăuga, într-un spirit eclectic ce emula exemplul lui Wilhelm Wundt (îmbinarea științei și erudiției umaniste) scrierile vechi indiene (Upanișade), continuând cu scriitori ca Wundt, Hoefnig, Pierre Janet, după ce se familiarizase cu pozitivismul lui Darwin și Littré. Deși devine medic, se dedică scrisului, care îi dezvăluia pentru început lumea spațiilor imaginare ale poeziei, iar, către sfârșitul vieții, în proză, lumea magiei inferioare și a încercării de transcendere a realității, la granița unui orizont magico-mitic. Din experiența de medic, un rol aparte în cariera sa îl constituie capacitatea de a se transpune rapid și cu precizie în psihicul pacientului, abilități care se înscriu în categoria calităților bioenergetice speciale. Reiese faptul că Voiculescu era înzestrat nativ cu calități, aproape șamanice, în același timp făcând uz de toate descoperirile și studiile oferite de știință. (Cf. Dr. Constantin Daniel, în vol. *V. Voiculescu, Retrospective medicale, studii, note și documente*, sub redacția lui G. Brătescu, București, Editura Medicală, 1985, p. 581). Scriitorul identifică în filosofia indiană un model de asceză, anahoretul, care se potrivește întru totul căutărilor sale lăuntrice, evidentă fiind râvna acestuia pentru solitudine și asceză: „Mi-e dor de Gange și Himalaya”. El a simțit necesitatea transformării salvatoare de care au nevoie sufletele umane. În *Povestirile* supuse analizei, întâlnim influențe ale filosofiei indiene, evidențiind aspectele care trimit la tema itineranței, a experienței spirituale a personajelor, ieșirea din lumea încarnărilor constituind pentru acestea experiența acută a sufletului sub forma unui vid, a unui „gol lăuntric” (Nirvana).

Încă de la vârsta adolescenței (1901), Vasile Voiculescu creează versificația epică amplă, intitulată *Indică* (Anexa 3) în care se împletesc două viziuni aparent fără legătură între ele. Este vorba despre poemul *Călin-file din poveste*, a lui Eminescu, și *Sacontala*, repovestită epic de Coșbuc. Tânărul poet a identificat legătura celor două opere, respectiv unirea dintre Zburător și prințesa închisă în castel, ca într-o sihăstrie, este similară nunții secrete dintre regele Dusyanta și fiica adoptivă a brahmanului Kanva (...). Atenția lui Voiculescu nu se focalizează asupra iubirii celor doi tineri, ca în drama sanscrită și ca în poemul eminescian, ci asupra bătrânului brahman Handar și a durerii acestuia de a se despărți de ființa cea mai dragă, lumina vieții sale, Shinka, fiica sa. Poetul (Voiculescu) nu avusese încă nici un contact cu isihasmul, dar asupra sa atracția cea mai puternică o exercită figura ascetului mistic, a brahmanului și a sihastrului, ca și problemele de conștiință ale acestuia. (Roxana Sorescu, *Voiculescu-Nostalgia Indiei*, în „*Trivium. Revistă de gândire simbolică*”, Iași, an. 2, nr. 1, ianuarie- martie, 2010, p. 32).

În capitolul III. **Reprezentarea feminină a naturii în povestirile lui Vasile Voiculescu**, scriitorul pleacă de la existența unei strânse conexiuni între natură și femeie, prin observarea atentă a comportamentului naturii, de aici și deschiderea căilor de identificare și percepere a ipostazelor feminine în *Povestiri*. Fiecare ipostază feminină, având la bază un simbol, reprezintă un exercițiu de corporalizare a femeii prin asocierea cu elementele naturii. Aceste ipostaze reprezintă o prelungire a personajelor feminine în natură, respectiv elemente ale unei varietăți a ființei umane, într-o continuă căutare a adevărului spiritual. Este evidentă intenția scriitorului de a realiza un echilibru și o unitate la nivelul feminin- masculin în natură, atingerea idealului de referință, întoarcerea la starea originară, refacerii echilibrului universal.

Reîntregirea sinelui, animus- anima, cele două elemente complementare antropomorfe primare ale minții inconștiente, se manifestă prin accesarea sacrului, care nu se lasă revelat personajelor masculine, ci doar celor feminine, autorul recurgând la accentuarea aspectelor ce țin de specificul feminității, respectiv afectivitatea, delicatețea, simțirea, sensibilitatea, cochetăria, capriciile, compasiunea, farmecul, iraționalitatea, instinctul, senzualitatea, energia.

Pornind de la constatarea că, în majoritatea limbilor vorbite, cuvântul *natură* este de genul feminin (în familia limbilor romanice, spre exemplu, în limba latină- *la natura*, în italiană- *la natura*, franceză- *la nature*, în spaniolă- *la naturaleza*), se realizează conexiunea între natură și feminitate având la bază câteva supoziții și calități care sunt în general asociate femeilor: relația între femeie, natură și ciclul vieții, dar și referințe biblice. În virtutea tradiției patriarhale, femeile sunt percepute ca fiind evlavioase, gingașe, grațioase, dar și capricioase, schimbătoare, asemeni manifestărilor meteorologice. Această descriere era în concordanță cu

ideea naturii sferelor separate, conform gândirii despre rolurile de gen de la sfârșitul secolului al XVIII-lea până în secolul al XIX-lea în Statele Unite: bărbații și femeile erau esențial diferiți în termenii caracteristicilor lor, drept pentru care bărbații erau văzuți muncitori, industriali, raționali, plini de sine/ îngâmfați, independenți și mândri; nimic din ceea ce poate fi asociat cu ușurință naturii.

Din punct de vedere cultural, femeile sunt puternic conectate cu natura, prin tipurile de experiențe comune. Despre natură se poate spune că reprezintă o dimensiune feminină a existenței, o extindere conștientă a manifestărilor ipostazelor feminine din natură, „ concepută drept feminină și maternă, binefăcătoare și distructivă deopotrivă.” (Elizabeth A. Fay, *A Feminist Introduction to Romanticism*. Malden, Massachusetts, Blackwell, 1998, p. 13.)

Natura este de asemenea feminizată datorită naturii patriarhale a societății; mulți scriitori romantici de călătorie erau bărbați, prin urmare scrierile de călătorie constituiau în totalitate un gen specific masculin, care puteau să confere astfel calități feminine naturii, pentru a crea senzația/dorința de apropiere fizică. Pentru ego-ul masculin, femeia și natura au devenit instrumente de auto-definire, identitățile fiind rezultatul inscripționării trupului feminin cu texte inspirate de ideologia comunității.

Natura reprezintă mai multă experiență vizuală decât orice altceva, rolul determinant avându-l în acest caz la Voiculescu, privirea, prin intermediul căreia ființei umane i se îngăduie să descopere o altă lume, a misterului, a magiei, a simbolurilor feminine din natură, care favorizează renașterea și descoperirea originii vieții. Nu avem de a face cu o privire simplă, „pur funcțională, transparentă, tranzitivă” care „ne înfățișează o lume plată, lipsită de orice mister”. (Tzvetan Todorov, *Introducere în literatura fantastică*, prefată de Alexandru Sincu, traducere de Virgil Tănase, București, Editura Univers, 1973, p. 146.)

Privirea mijlocită este singura cale de acces către miraculos. Ca și la Gaston Bachelard sau Ernst Cassirer, privirea are un efect formator și dătător de sens (forme simbolice, cum le spune cel din urmă). Motivul privirii dovedește o putere extraordinară de a recepta, a analiza și a dezvălui simbolurile feminine din natură, la un nivel superior, iluminarea și textura, simbolismul maternal, personificarea. Înzestrat cu acest dar vizual, prin detalierea înfățișărilor naturii, scriitorul își destăinuie trăirile vieții interioare.

În *Povestirile* lui Vasile Voiculescu natura nu reprezintă doar un simplu decor, un mediu ambiant, ea se preschimbă într-un personaj hotărâtor al acțiunii, evidențiind puterea, grandoarea, nostalgia vremurilor originare, atingerea absolutului. Ca entitate feminină, în ansamblul simbolurilor, natura își destăinuie tainele, protejează echilibrul natural de invazia civilizației, anunță, participă, intervine în desfășurarea unor forțe și evenimente, a unor

transformări care influențează atât psihicul, cât și capacitatea de înțelegere, de acțiune și de comportament. În fața cititorului sau a criticului se desfășoară un tablou viu, al unei naturi însuflețite, trasat de mâna sigură a unui adevărat cunoscător de valori culturale esențiale, completate de cunoștințe medicale, de literatură, folclor, mitologie, simbologie, alchimie, filozofie, antropologie și psihologie.

Acest capitol supune unei analize minuțioase natura lui Voiculescu, care poate fi privită ca o entitate feminizată în multiplele ei înfățișări, bogat reprezentată prin prezența simbolurilor/elementelor feminine. Este o natură cu trăire particulară, reflectând prin intropatie (Einfühlung) propria trăire sufletească. Prin transformarea radicală a elementelor feminine ale naturii, făcând apel la deformare sau stilizare accentuată, nuanțări simbolice și alterări ale simbolurilor concrete, se reliefează diversitatea reacțiilor sufletului uman. Întâlnim un peisaj alegoric sau simbolic, idealizat sau înșelător, fantastic sau fascinant „prin hibridizările ființelor și obiectelor sau insolitul raporturilor dintre acestea.” (Gheorghe Macarie, *Geografie literară - Orizonturi spirituale în proza românească*, București, Editura Albatros, 1980, p. XX.).

În capitolul IV. **Omul - Ființă simbolică**, ca rezultat al interacțiunii omului cu tot ceea ce reprezintă *lumea* și modul de percepție a acesteia și de creare a propriului univers, imaginația presupune o înțelegere simbolică. Elementele spațiale se întrepătrund perfect cu reprezentările simbolice și profunzimile gândirii omului, constituind de fapt referiri ale raportului om și *propria lume*, evidențiind astfel că ființa umană „nu mai trăiește într-un univers pur fizic, el trăiește într-un univers simbolic. Limbajul, mitul, arta și religia sunt părți ale acestui univers. Ele sunt firele care țes rețeaua simbolică, țesătura încâlcită a experienței umane.” (Ernst Cassirer, *Eseu despre om. O introducere în filosofia culturii umane*, București, Editura Humanitas, 1994, p. 41.)

Am ajuns la capătul acestei scurte incursiuni în modurile de înțelegere a constituției și funcției simbolurilor la semiologie, inaugurată de Charles Sander Peirce, din care derivă și înțelegerea pragmatistă, în special a lui William James a simbolurilor. După cum remarcă și James Luther Adams, care rememorează conversațiile unui grup de studenți la Harvard, Peirce introdusese esențiala distincție dintre adevăr și sens (a se vedea cele două articole opublicate în *Popular Science Monthly* intitulate “*The Fixation of Belief*” și “*How to Make Our Ideas Clear*”). Adams compară simbolismul Renașterii așa cum a fost evaluată această fază culturală de către Jacob Burckhardt și sensurile total diferite conferite de interpretarea lui Konrad Burdach. Noi am adăuga o carte semnată de Hélène Vedrine, care descoperă o cu totul altă Renaștere, latura ei întunecată: nu o Renaștere a entuziaștilor descoperitori și a apologetilor

înnoirii precum Erasmus, ci o epocă dominată de preocupări pentru Occulta Philosophia a lui Agrippa, a cercurilor inițierilor esoterice, a alchimiștilor.

Simbolurile nu mai erau considerate, în lumea modernă, revelații ale esențelor lucrurilor, ci sensuri atribuite de omul definit ca ființă dăătoare de sens. Sensul unei opere lecturate nu mai este nici el un dat al textului cu valoare eternă și universală, ci o entitate construită, negociată între autor și cititor. Adams susține istoricitatea simbolurilor, gândite mai ales din perspectiva pragmatică a efectelor per locuționare (ele sunt credințe, convingeri, pe baza cărora se acționează). Simbolurile au rolul de a structura universul experienței, care nu rămâne același de-a lungul istoriei.

Rezultat al mentalității colective, **Simbolul** se identifică cu un semn, a cărui conexiune cu obiectul respectiv este stabilită de mentalul colectiv, este un obiect, imagine sau entitate grafică care desemnează sau exprimă altceva decât ceea ce este el. Legătura dintre simbol și semnificația lui se stabilește pe baza unor convenții, având un caracter circumstanțial, fiind valabilă fie pentru grupuri mai restrânse de oameni, fie pentru perioade mai scurte de timp.

În tradiția semioticii lui Peirce, simbolul reprezintă o relație triadică, respectiv obiectul desemnat, sau simbolizat/ semnificat, modalitatea de desemnare sau simbolizant/ semnificantul și termenul interpretant/ conștiința interpretativă sau ființa umană. În categoria obiectelor desemnate se înscriu elemente ale naturii, stări de spirit, relații umane, fiind evidențiate însușiri suplimentare ale acestora. În *”Of Reasoning in General”* (1895), Peirce „spațiază” semnificantul și semnificatul care alcătuiau semnul binar al lui Saussure – model lingvistic de care Voiculescu era mai aproape în timp, dar pe care nu îl alege. Spațierea este realizată de „interpretant”, un diferențial care interpune un semn mental (*mental sign*) între cele două elemente ale binarității saussuriene și prin care relația acestora se relativizează, deoarece același semnificant poate trezi semne mentale/ reprezentări diferite unor persoane diferite (Fig 1, 2):

”Article 5. A sign is a thing which serves to convey knowledge of some other thing, which it is said to stand for or represent. This thing is called the object of the sign; the idea in the mind that the sign excites, which is a mental sign of the same object, is called an interpretant of the sign.” („Articolul 5. Un semn este un lucru care servește la transmiterea cunoașterii despre alt lucru, despre care se spune că îl reprezintă. Acest lucru se numește obiectul semnului; ideea din minte excitată de semn, care este un semn mental al aceluiași obiect, se numește interpretant al semnului”) (Charles Sanders Peirce, *Of Reasoning in General*, în *The Essential Peirce*, Vol. 2 (1893-1913), Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, p. 13.):

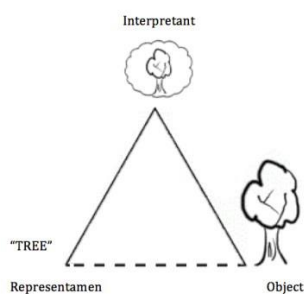

Fig 1. Modelul semnului definit

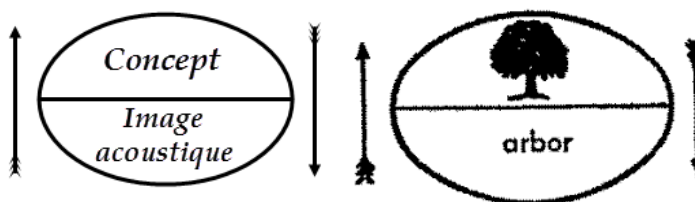

Fig. 2 Modelul semnului la Saussure de Peirce

Același grup de litere sau foneme poate desemna reprezentări foarte diferite. Poate stârni în mintea cuiva pomul căderii din paradis, sau Pomul Vieții din paradis, pomul stilizat, bidimensional din definiția lui Saussure, sau pomul antropomorfizat al lui Nichita Stănescu etc.

Symbolismul are o importanță deosebită în **antropologie**, de menționat fiind rolul acestui curent în dezvoltarea unei așa-zise școli de antropologie simbolică în anii 1960-1970, precum și diversele răspunsuri pozitive și critice la această îmbrățișare a studiului etnografic al simbolurilor.

Conform Dicționarului englez Oxford, un simbol este definit drept „un lucru considerat prin consimțământul general drept o catalogare/ tipizare în mod natural, reprezentând sau amintind ceva prin posesia unor calități analoage sau prin asociere în fapt sau în gândire”. (Victor Turner, *Symbol Studies*, în ”Annual Review of Anthropology”, nr. 4, p. 151.)

Aplicând conceptul analizei antropologice, ideea acestui consimțământ general ar trebui să fie limitată la un anumit context cultural, deoarece semnificațiile au în multe sensuri legături culturale. Symbolismul a fost esențial pentru definiții ale culturii din momentul în care Kroeber și Kluckhohn au evidențiat faptul că „cultura consideră modele explicite și implicite, de și pentru comportamentul dobândit și transmis prin simboluri, constituind realizarea distinctă a grupurilor umane”. (Cf. A.L. Kroeber și C. Kluckhohn, *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*, Peabody Museum, Cambridge, MA, 1952, p. 357.)

Adams remarcă faptul că același simbol poate fi folosit cu un anumit sens de clasele privilegiate și cu altul de dezmoșteniții vieții. Interpretarea greșită a poemului *Împărat și proletar* de M. Eminescu, de exemplu, se datorează ignorării faptului că aici se înfruntă două puncte de vedere, anunțate din titlu, poetului atribuindu-i-se eronat critica populistă a proletarului. Picturile nudurilor, de exemplu, simbolizând perfecțiunea trupului uman, uneori cu conotații ale forței creatoare a divinității, sunt grotesc literalizate de oratorul subteranelor: el vede în acele „pânze” (opera de artă este degradată în sinecdoca materialului din care e făcută) corpuri femeiești reale, acuzând pictorii de ... proxenetism (tablourile sunt menite să stârneasă

poftelor aristocraților cărora le cad jertfă „copile din popor”). De asemenea, simbolul „umanei roade” care încremenește precum o lavă (îngheață,/ se pietrifică, unul în sclav, altu-mpărat) îl caracterizează pe împărat ca pe un schopenhauerian, a cărui viziune existențială era împărțită între fluxul de materie al unei voințe oarbe, lipsite de inteligență, și lumea reprezentărilor, a încărcării cu sens a trupului material („aceleași doruri mascate cu-altă haină,/ Și-n toată omenirea în veci același om”). Dimpotrivă, proletarul crede că împăratul este vinovat de condiția mizeră a „gloatei zdrențuite”, atribuindu-i fățarnică purtare față de ei, deoarece știe că-i asigură traiul fastuos. Este foarte interesant să comparăm poemul lui Eminescu cu *Sakuntala* lui Vasile Voiculescu din acest punct de vedere. Peirce spune că interpretantul este o reprezentare care poate fi, la rândul ei, interpretată.

Episodul 62 din Mahabharata este „interpretat” de Kalidasa și este din nou turnat de Voiculescu într-o matrice pragmatistă. Eroina este fiica adoptată a unei șatre de ȝigani cărora le este atribuită origine hindusă. Numele ei este într-adevăr hindus. Sakuntala, după modelul epic ancestral, eroică a cărții citită de protagonist, înseamnă „înconjurată/ protejată de pădure/ sălbăticie”. Șatra trăiește de asemenea la adăpostul pădurii, aventura celor doi tineri fiind o simbolică evadare din civilizație în sălbăticie /și instinctualitate. Rada, numele eroinei lui Voiculescu, este tot de origine hindusă și înseamnă „dinte” dar și despicare, diviziune. Rada se suprapune la un moment dat textului citit care, în viziune pragmatistă, are capacitatea de a induce eroului o viziune mai puternică decât realitatea. Aceasta este interpretată prin artefact, este efect de limbaj. Prin urmare, Rada răsare din cartea lui Kalidasa așa cum a răsărit alfabetul din dinții lui Cadmus. Povestea lui Voiculescu este o nouă ramificație din trunchiul comun al originalului- *Mahabharata*. Textul voiculescian este o interpretare a interpretării lui Kalidasa, iar simbolurile de pe fiecare palier dobândesc sens în funcție de noile contexte istorice.

Subcapitolul IV.3. **William James și interacționismul simbolic** supune atenției importanța simbolurilor mediatore de înțelesuri în interacțiunile sociale, între indivizi, în cadrul comunităților, a reprezentat un subiect de interes, astfel apărând interacționismul simbolic ca abordare a relațiilor sociale, în cadrul Universității din Chicago (1910-1950 prima Școală de la Chicago; după 1970, a doua Școală de la Chicago).

Interacționismul simbolic reprezintă un concept, care reunește abordări teoretice diferite care scot în evidență rolul comunicării în cadrul relațiilor sociale. Este o abordare centrată pe comunicarea interindividuală și pe rolul acesteia în producerea și reproducerea regulilor, normelor, ritualurilor și modelelor comportamentale.

William James este o sursă primară de conceptualizări în interacționismul simbolic. De o deosebită importanță sunt contextul social și ideologic al ideilor lui James, precum și

contribuțiile principale ale acestuia la interacționismul simbolic, începând cu asocierea curentului cu psihologia funcțională.

Conceptele lui James sunt mai numeroase și mai pline de înțelesuri, cel mai important fiind interacționismul simbolic, conform căruia oamenii reacționează față de obiectele și ființele din jur pe baza înțelesului, a unei semnificații anterioare pe care o au în raport cu acestea. Această teorie sociologică se dezvoltă din considerații practice și face aluzie la efectele particulare ale comunicării și interacțiunii umane, integrând imagini și semnificații, pentru deducerea sensului și realizarea unei relații de corespondență cu ceilalți, respectiv, evidențierea comportamentului uman și a vieții sociale.

James a explorat modul în care oamenii dezvoltă resurse și strategii care îi ajută să se adapteze la comunitate și la mediul înconjurător, punând bazele pentru principiile interacționiste simbolice cheie, inclusiv atenția selectivă a impulsurilor, dialectica dintre mediu și comportamentul uman, ideea fluxului continuu al conștiinței și componenta voluntaristă în comportamentul uman.

Studiul modului în care oamenii creează și recreează realitatea socială prin interacțiune și folosirea simbolurilor este centrul interacționismului simbolic, care privește individul ca un agent activ în centrul său sau în lumea sa. În acțiunile, interacțiunile și legăturile comune cu alți indivizi activi, individul își formează și își remodelează lumea/viața exterioară. Dar asta nu înseamnă că indivizii sunt stăpâni ai lumii lor, deoarece acțiunile lor sunt restricționate contextual. Cu toate acestea, ca actori sociali raționali, gânditori, ei acționează în concordanță cu tonul, ca să zicem, măsurând și răspunzând fiecărei situații în conformitate cu normele și „regulile de angajare” corespunzătoare sau adecvate. Cu alte cuvinte, actorul individual acționează în conformitate cu propria definiție a situației.

Subcapitolul IV.4. *Funcțiile și dinamismul simbolurilor* prezintă transparența simbolurilor, aceasta având un rol predominant în procesul de interpretare a simbolurilor de către conștiința interpretativă. Universul de simboluri poate fi descifrat cu condiția existenței unei conexiuni între universul cultural al conștiinței interpretative și universul general în care funcționează simbolurile.

Un simbol poate avea sensuri și conotații diferite, în funcție de percepția individului, a colectivității, a perioadei istorice, a curentului cultural. Mircea Eliade afirmă că ansamblurile de simboluri „nu sunt (...) descoperiri spontane ale omului (...) ci creații ale unui complex cultural bine delimitat, elaborat și vehiculat de anumite comunități umane.” (Mircea Eliade, *Imagini și simboluri*, București, Editura Humanitas, 1994, p.41).

Ponderea abordării pragmatice în ultimul secol poate fi dedusă și din faptul că un teolog unitarist oarecum James Luther Adams, un eminent absolvent al Universității Harvard, susține caracterul schimbător al semnificației simbolurilor aproape în termenii lui Heidegger când acesta din urmă vorbește despre caracterul palimpsestic al semnificației cuvintelor de-a lungul timpului (*Destruktion*, conferința din 1920 amintită anterior): „După cum ne amintesc lingviștii de la Oxford, o varietate de semnificații pot fi atașate sau pot fi latente într-un anumit cuvânt sau simbol sau într-un anumit complex de simboluri. Această varietate de semnificații devine evidentă atunci când se examinează contextele în care apare simbolul. Semnificația pragmatică a unei credințe poate fi interpretată în moduri diferite în diferite momente și locuri, parțial din cauza mării diversități a condițiilor (sau contextelor) nonreligioase, precum și religioase, în diferitele etape ale procesului social. Pe lângă această considerație, trebuie să ținem cont de ceea ce Schelling a numit „infinitatea ideii”, faptul că orice simbol fundamental este pregnant, latent, cu o varietate de implicații sau conotații. Această varietate apare aproape inevitabil în timp, căci simbolurile aparțin istoriei, adică sferei temporale.”(James Luther Adams, *On Being Human Religiously*, Boston, Unitarian Universalist Association, 1976).

Prin *Povestiri*, Vasile Voiculescu conturează indirect un portret al unui cunoscător superior al simbologiei universale, cu tot ceea ce înseamnă semnificații mitice, folclorice, antropologice. Este evidentă și preocuparea pentru valorizarea simbolurilor autohtone, a celor care individualizează poporul român.

În capitolul VI. *Femeia ca obiect emic în povestirile lui Vasile Voiculescu* este evidențiat faptul că potrivit tradiției patriarhale, la Vasile Voiculescu, femeia nu e subiect al percepției, ci obiect pasiv al privirii personajelor masculine. Întâlnim în *Povestirile* sale o analiză a percepțiilor iluzorii, în concordanță cu afirmațiile lui William James în Cap. XIX din *The Principles of Psychology*. Simțurile nu percep direct, ci în funcție de impresii, cunoștințe, amintiri anterioare. De aceea oameni diferiți percep diferit același obiect, aceeași ființă. La Voiculescu, percepția unui personaj feminin este raportată la influența miturilor și legendelor, lecturilor, conversației, dezbaterii. Eroinele întâlnite în *Povestiri* sunt „văzute” diferit de personajele masculine, provenite din medii / grupuri sociale diferite.

În majoritatea cazurilor, personajele feminine din prozele voiculesciene sunt personaje secundare. Toate personajele care apar în opera lui Vasile Voiculescu sunt încărcate de semnificație simbolică. Personajele feminine nu fac excepție de la această regulă, indiferent dacă sunt apariții reale, care par lipsite de importanță, sau plăsmuiri, închipuiri ale altor personaje. Într-o asemenea diversitate de personaje, deși majoritatea masculine, era imposibil să nu se regăsească și personaje feminine. Deoarece în majoritatea povestirilor lui Vasile

Voiculescu acțiunea se petrece într-un sat arhetipal, nefixat în spațiu și timp, este aproape imposibil să identificăm un model de feminitate specific unei anumite perioade sau unei anumite viziuni. În *Povestirile* lui Voiculescu regăsim doar ipostaze ale feminității, cum ar fi: femeia credincioasă, femeia ca simplă închipuire, femeia ca întrupare a ispitei, femeia ca victimă a ideății induse, femeia păcătoasă întoarsă către dreapta credință, femeia bătrână, purtătoare a vechilor credințe și magiei albe. Toate aceste ipostaze sunt analizate din perspectiva emică sau cea etică, în funcție de abordare.

Cei doi termeni, *emic* și *etic*, utilizați cu precădere în antropologie, folcloristică, științele sociale și comportamentale, se referă la două tipuri de cercetări efectuate, respectiv la cele două perspective complementare în abordarea unui sistem socio-cultural, sau a unui element din alcătuirea acestuia, respectiv *emic*, din cadrul grupului social/ din perspectiva subiectului, și *etic*, din exterior/ din perspectiva observatorului.

O comunitate are gesturi, credințe, practici specifice, cu sensuri mai generale, care pot fi înțelese/ interpretate/ analizate de către toți indivizii, inclusiv cei din exteriorul comunității, dar care dețin un nucleu de sensuri care nu pot fi înțelese decât dacă aparții comunității, dacă te situezi în interiorul/ înăuntrul grupului. Întâlnim astfel opoziția „în-lăuntru” și „în-afară”, fără de care cunoașterea la acest nivel ar fi mult mai săracă, chiar dacă pragul dintre cele două coordonate nu e întotdeauna vizibil, bine demarcat sau ușor de indicat. Emicul desemnează astfel fapte, atitudini care sunt reale și au sens pentru membrii comunității, având o perspectivă analitică în antropologia modernă rezonând astfel cu ontologia, cu studiul valorilor, cu relativismul cultural, prin abordarea sistemului din interiorul lui, plasându-se în domeniul moralei.

Mediul social și modul în care sunt indivizii percepuți de către ceilalți devine definitoriu pentru comportamentul în societate. Este un fel de programare socială urmată de efectele sale asupra modului în care membrii unui cerc de cunoaștere imită comportamente, pentru a fi acceptați. Acest raport emic reprezintă o descriere a comportamentului sau a unei credințe, în mod conștient sau inconștient, pentru un membru al comunității, din cadrul culturii respective.

Percepția personajelor feminine din *Povestirile* analizate este un proces între imaginea femeii descrise cititorilor, pe de o parte, și cele fuzionate sau imagini și idei întrețesute ale tuturor femeilor văzute vreodată, pe de altă parte; este un proces între doi factori sau momente, dintre care unul a existat înainte de proces și a fost o posesie veche a minții (grupul de idei sau concept, și anume), în timp ce celălalt este doar prezentat în minte, fiind factorul imediat de supraveghere (impresia de simț).

Având la bază concepția emică a sinelui pe care William James a evidențiat-o în capitolul său despre *Conștiința Sinelui*, sinele personajelor feminine, care este identificat subiectiv de către personajul feminin, are o dimensiune empirică ce constrânge identificarea subiectivă a acesteia. Ca obiect emic, sinele nu este nici sinonim cu ființa feminină, nici echivalentul conceptului de sine; mai degrabă, este unitatea existenței empirice a ființei și percepția sa asupra acelei existențe. Sinele este propria persoană a femeii privită din punctul de vedere al acelei ființe, care poate diferi de ceea ce percep alții din punctele lor de vedere distincte.

Așa cum *Portretul unei doamne*, romanul lui Henry James, este palimpsestic, rezultând din imaginile diverse ale celorlalte personaje despre Isabel, personajul principal, tot la fel se metamorfozează femeile din *Povestirile* lui Voiculescu sub privirea masculină, devenind un fel de mutați psihici și comportamentali.

În Capitolul VII. **Studii de caz** am supus analizei povestirile lui Vasile Voiculescu în care femeia este prezentată în diferite ipostaze: imaginar metaforic, obiect al fascinației, scripturalizată, obiect emic, victimă a ideăției induse, muză, demon.

În *Imaginarul metamorfic* întreaga povestire *Lostrița* e concepută ca un joc al oglinzirii: echivocul e întreținut nu numai prin suprapunerea uman/animal reprezentată portretistic, ci și printr-un sistem de coincidențe rezultate din organizarea materiei epice; planurile se multiplică și ele-uman/animal/demonic. Astfel, prezența lostriței în apă coincide cu salvarea miraculoasă a lui Aliman de la înec și cu norocul acestuia la pescuit; ascunderea ei în străfunduri coincide cu dispariția momelii pentru peștii din baltă și devastarea capcanelor care par distruse de mână omenească. Când cufundă în râul învolburat dublul de lemn al peștelui magic, eroul se leapădă de lumea lui Dumnezeu. După desăvârșirea ritualului magic, un pact cu diavolul de fapt, pe ape apare o fată fără identitate.

Ileana, fata sălbatică de care tânărul se îndrăgostește și care devine idealul său în iubire, are trăsături care amintesc de lumea peștilor. Ea nu are decât nevoi primare, instinctive. „Era sălbatecă. Cu multe ascunzișuri și taine. Și totuși, nu știa nici cum o cheamă. Îi dase de la el numele Ileana.” (Vasile Voiculescu, *Integrala operei literare*, p.292) Efectul aparent benefic, vizibil asupra lui Aliman, în ipostaza unui om împlinit sufletește, se datorează prezenței fetei și iubirii pe care el i-o poartă. Soarta lui Aliman este condusă în mod fatidic chiar de idealul său. El încearcă să atingă imposibilul, sfârșitul tragic semnificând faptul că atingerea idealului se face numai prin sacrificiul propriu.

Am putea spune că lostrița este natura însăși, care îl domină și îl înfrânge în cele din urmă pe Aliman. Recompunerea întregului împinge explicația logică în planul supranaturalului:

lostrița și fata sălbatică sunt întruchipări ale unui duh malefic, „cu o corporalitate ațâțătoare, periculoasă” care „lucrează prin vrăji ale corpului, ale materiei”. (Vasile Voiculescu, Op. cit., p. 295).

Regăsim, așadar, în povestirea lui Voiculescu reluarea ideilor lui William James explorate în *The Varieties of Religious Experiences*, un „nivel mai profund al naturii (noastre)”, arătând astfel „inferioritatea nivelului raționalist în credința fondatoare”. (William James, *The Varieties of Religious Experience*, in *The Works of William James*, p. 67). James descrie modul în care imaginația aduce un sens realității ideilor, prin care ființa umană este gata să acționeze asupra lor. Imaginația ajută ideile sau idealurile care par îndepărtate și abstracte să devină absolut vii și să încep să pună stăpânire pe centrul câmpului conștiinței noastre. Astfel, pragmatismul se bazează pe o fină psihologie descriptivă a modului în care ideile devin reale și, în acea devenire, imaginația, departe de a fi o regină a falsității, este ridicată la statutul unei facultăți ontologice.

Povestea Sakuntalei, în *Hipotextul voiculescian și hipertextul hindus: Sakuntala*, trimite la cărțile de început ale Indiei ocupând capitolele 62-69 din eposul *Mahabharata*, subintitulat chiar *Povestea începutului*, iar unele fragmente sunt și mai vechi, figurând în corpusul vedic. Eroina este soția regelui Duhsanta și mama împăratului Bharata, al cărui nume se confundă cu pământul Indiei și al locuitorilor ei. Într-un studiu de istorie culturală și politică a reprezentării de la sfârșitul secolului trecut, intitulat *Translating the Orient: The Reception of Sakuntala in Nineteenth-Century Europe* (1999), Romila Thapar comentează rescrieri ale povestirii de-a lungul timpului cu scopul de a sesiza dinamica schimbărilor istorice produse în timp de filtrul unor civilizații diferite de aceea în care a fost compus eposul. Biografia acestei narațiuni demonstrează astfel modul în care contextul istoric și noile poetici condiționează rescrierea unui subiect. Astfel, poetul indian Kalidassa (secolul al IV-lea d. Hr.) românează subiectul, insistând asupra dramei sentimentale, introducând motive preluate de la triburi de invadatori greci, precum inelul de recunoaștere sau blestemul aruncat din greșală asupra Sakuntalei.

Care este noutatea rescrierii povestirii de către Vasile Voiculescu? În cazul lui, diferențele de tratare au sorginte epistemologică. Autorul era medic psihiatru, iar povestirea nu poate fi înțeleasă fără apel la concepțiile lui William James sau Carl Gustav Jung, care metamorfozează intriga și personajele eposului sanscrit. Acestea plutesc însă permanent în fundal ca reper și termen de comparație.

Ca în multe alte povestiri, originea nu este însă fizică, ci textuală: vizitându-l pe prietenul Dionis în lipsa acestuia la un conac de țară, ale cărui împrejurimi îi erau familiare din

vremea copilăriei, protagonistul descoperă o versiune engleză a piesei lui Kalidassa, pe care o citește în timpul nopții. A doua zi pleacă în căutarea sau pentru salvarea lui Dionis, despre care dădaca din copilărie, menajera lui Dionis de acum, spune că a căzut în mrejele unei țigănci, chetuindu-și tot avutul pentru a hrăni niște șatre de țigani, împiedicându-i astfel să coboare în teritoriile locuite pentru a cerși și fura.

Din acest moment, evenimentele narate se desfășoară în orizontul a două traiectorii analoge: povestea țigăncii Rada, care l-a sedus pe Dionis și îl seduce acum pe povestitor, care pare o încarnare a Sakuntalei, și o urzeală metanarativă ale cărei fire provin din teoriile lui William James și Carl Gustav Jung.

Sub influența lecturii, povestitorul are impresia că Sakuntala coboară din carte și din ilustrații întrupându-se în Rada. Întrucât este certat pentru abandonul său în mrejele țigăncii, Dionis hotărăște să verifice dacă nu s-ar fi întâmplat aidoma și cu altcineva dacă ar fi fost în locul său. El pretinde că pleacă, dar rămâne ascuns în cortul țigăncii Kiva spionând ce se petrece cu invitatul său. Acesta devine un caz Dionis mult mai critic, fiind gata de furt și minciună, târându-se ca un animal cu merindele pentru șatra de țigani. Când rămâne fără resurse și se îmbolnăvește, reappare Dionis care îi explică stratagema sa.

De unde știe Dionis că povestitorul va reacționa și se va comporta aidoma lui? Povestitorul suferise un transfer de personalitate, fusese parcă locuit de altcineva. Cum fusese posibil acest lucru? Desigur, prin povestea pe care o cunoșteau amândoi și care, acum, se restrângea în cartea din buzunarul hainei.

În *Principii de psihologie* (1890), William James susține unitatea întregii ființe care face posibile asemenea transferuri. El crede într-o conectivitate universală, este un monist care vede pretutindeni cauzalități comune, influențe, simetrii structurale sau afinități emoționale. Ființele, lucrurile, experiențele nu sunt separate asemeni unor atomi – judecata logică, bazată pe generalități, nu ar mai fi posibilă – ci integrate unor totalități. Astfel sunt:

- unitatea subiectului de discurs care se referă la univers – o entitate unică.
- unitatea cauzală (Pragmatism 51) (vedem și în povestirea analizată cum, expus acelorași condiții, situații, acestea acționează ca o cauză cu efecte similare celor care au determinat destinul analog al lui Dionis).
- unitatea generică: Câmpul experienței poate fi redus la invariante, la modele generice sub care pot fi inserate singularitățile empirice (fenomene singulare, entități individuale)
- continuitatea prin influență. Toate cele care există în univers acționează unele asupra altora. Autorul dă exemple din lumea fizică (electricitatea, gravitația), dar și din universul

psihic. Există astfel rețele de cunoștințe, bazate fie pe ură fie pe iubire. Dionis cumpănește bine mai înainte de a-i încredința povestitorului rolul său din scenariul legendei Sakunthala. El recunoaște în acesta un alter-ego.

- unitate noetică. Așa cum există un subiect de discurs care face posibilă comunicarea prin limbaj (ordine intersubiectivă, o numise Gabriel de Tarde în *Legea imitației*, concept reluat de Jacques Lacan), există și un subiect cunoscător universal, a cărui omnisciență o aproximează fără a parveni la ea gânditorii individuali. James găsea noțiunea de „unitate noetică atotcuprinzătoare” a fi „cea mai sublimă realizare a filosofiei intelectualiste”. Mentea, spune el, este plină de relații necesare și eterne între câteva din concepțiile sale favorite și care alcătuiesc o rețea ideală în așteptare, iar dorința noastră este să găsim realități peste care această rețea să se suprapună astfel încât realul și idealul să coincidă iar și iar. Voiculescu dezvoltă tema ipostazierii unui scenariu care îi parvine prin limbaj.

- unitatea estetică. Acesta este conceptul care atribuie, nu unui text, ci lumii experienței empirice o structură narativă. Concepția romantică de individualism sau solipsism face loc unui spațiu al interferenței textelor fiecărei vieți. Unitatea de fond a omenirii face ca aceste povești să semene între ele: „Lumea este plină de povești parțiale care se desfășoară paralel una cu alta, începând și terminând în momente ciudate. Ele se întrepătrund reciproc și interferează în anumite puncte, dar nu le putem unifica complet în mintea noastră. Urmărind istoria de viață a unei persoane, trebuie să-mi întorc temporar atenția de la a mea.” (*Pragmatism*, Lecture 4, ”The One and the Many”). Dionis și povestitorul traversează același scenariu precum un actor și dublura lui: e prezent când unul, când celălalt în același rol.

Lăcustele Apocalipsei și complexul vinovăției: Schitul de ceară se înscrie în seria povestirilor voiculesciene inspirate din viziunea creștină asupra lumii, relația directă om-divinitate, coborârea către ființa umană, manifestarea naturii divine a lui Dumnezeu. Voiculescu este însă, în aceste cazuri, mai aproape de William James din *The Varieties Of Religious Experience: A Study In Human Nature* (1902), care pune convertirea religioasă pe seama unei experiențe de „incubație inconștientă” (izbucnire în zona conștiinței a unor conținuturi liminale, marginale sau chiar subconștiente) decât de interpretul dogmatic al ortodoxiei. Astfel, *Schitul de ceară* ilustrează trăirea obsesivă a culpabilității, percepută ca o autopedepsire din cauza lipsei echilibrului între Eu și Supraeu, cel dintâi fiind copleșit de teroarea generată de spaima abisală în fața înfricoșătoarelor taine ale creștinismului, propovăduită de biserică.

Voiculescu își supune personajul feminin unui proces de cercetare identic celui folosit de un psihanalist, analizându-l în situații limită pentru a evidenția impactul sentimentului de culpabilitate și cercetându-l pentru a afla care este modalitatea de a echilibra tensiunea dintre

Eu și Supraeu. Autorul alcătuiește întregul tablou simptomatologic al nevrozei văduvei, care manifestă stări caracteristice ale sentimentului de vinovăție: teamă față de divinitate și față de lume, sentimentul de nulitate/ inferioritate și insecuritate, autoblamarea, remușcări și regrete, depresie, autoizolarea în încercarea de a se sustrage mâniei divine.

Restaurând pacea cu divinitatea și cu propria persoană, Profira conștientizează faptul că ea este „un chivot viu, asemenea celui de ceară plămădit în inima stupului”. (Gheorghe Postelnicu, *Viața și opera lui Vasile Voiculescu*, București, Editura Europress Group, 2012, p.289). Credința are rolul de a restabili atât echilibrul interior, cât și cel exterior, experiența religioasă la care femeia este martoră tăcută și smerită are ca efect suprimarea simptomelor nevrotice.

Textele lui Voiculescu, oscilând el însuși între mit și știință, pot fi puse în valoare de o lectură deconstrucționistă, deoarece în ele aflăm – ca în întreaga mare literatură –, mai multe structuri, opuse, de sens. Se poate foarte bine susține că Vasile Voiculescu a blocat el însuși interpretarea religioasă, mitică, prin portretele vrăjitoarei și al preotului. În ambele cazuri, nu este vorba de agenți sau intermediari ai sacrului. Vrăjitoarea este o impostoare fără scrupule care profită în mod deliberat de credulitatea femeii, jucându-i acesteia o farsă. Preotul este și el puțin convins de menirea sau harul său și încă și mai sceptic față de interpretarea supranaturală dată de Profira întâmplării. Sfintele taine sunt pentru el o rutină, ceva ce administrează pentru a ieși din încurcătură și a o liniști pe femeie, așa cum prescriu medicii medicamente care au doar un efect placebo.

S-ar impune, atunci, interpretarea științifică, psihologică, a trăirii mistice a femeii, adică explicațiile date de William James, de exemplu, experiențelor religioase. În primul rând, James analizează în *Principiile psihologiei* (1890) existența unui eu dublu, cel conștient și inconștient comunicând între ele.

Există dubii în ceea ce privește veridicitatea poveștii femeii, Voiculescu menținându-se în ambiguitate la granița dintre real și supranatural, ceea ce e caracteristic genului fantastic. Potirul rămâne gol, după spusele preotului, dar năframa ce-l acoperea este ridicată, dovedind că femeia a fost acolo. Se prea poate ca femeia să-și fi imaginat furtul împărtășaniei, sub influența vorbelor vrăjitoarei și din cauza propriei tensiuni nervoase. Aceste amintiri despre ceva ce nu s-a întâmplat sunt numite de Freud amintiri-ecran (“Ueber Deckerinnerungen” 1899), ele încercând să mascheze un conținut profund traumatic.

Ceea ce, în termeni religioși, poate fi descris ca pocăință ce duce la iluminare este interpretat de William James ca un dublu proces petrecut la granița dintre conștient și subconștient. Memoriile dureroase pot produce un fel de „incubație subconștientă” în vreme ce

înlăturarea lor aduce vindecare. Dacă vorbele vrăjitoarei generează un zbucium inconstient având drept efect instalarea halucinațiilor, absolvirea preotului înlătură efectele distructive.

În *Introspecție experimentală și psihologie culturală în Iubire magică* situațiile limită în care se încadrează personajele se datorează unui dezechilibru dintre cultură, raportat la viața interioară sau personală a acestora, și respectiv civilizație, viața socială, lumea exterioară în care evoluează personajele.

Elementul inovator al povestirii reiese din raportul echilibrat dintre real și livresc, prin recrearea unei legende într-o situație reală, prin adoptarea teoriei migrației de personalitate. Autorul prezintă mecanismul psiho-erotic provocat de jocul complex al imaginației și inteligenței poetului, personajul din povestire, un erudit cu o mentalitate științifică, bazată pe logică, dorind să scrie o replică a operei lui Goethe, *Faust*, cu roluri inversate. Intenția sa era să întoarcă pe dos pactul cu diavolul din *Faust*, comutând acțiunea în cer și răsturnând sensurile. Efectul va fi însă total neașteptat: nu va avea parte de o Margaretă pură și iubitoare, ci de o Mărgărită-vrăjitoare, un real Mefisto feminin.

Mărgărita din povestirea *Iubire magică* este un personaj tulburător care provoacă o dramă ce se va rezolva numai apelând la mijloace magice. Ea este o țărancă frumoasă, nora lui Onișor, gazda și călăuza poetului și a doctorului, care apare prin substituția în imaginație asemenea Margaretei din *Faust*, pe care poetul tocmai o invoca, în urma unui exercițiu de concentrare, de voință.

Această Evă ispititoare este un abis al reprezentării, care nu are origine în realitate, nici măcar cronogenetică (în lumea ficțională presupus/ convențional reală). Originea este un mit. Mitul este un semnificat care lunecă, în sens lacanian, sub semnificantul Margareta, personajul lui Goethe. Privind la Mărgărită prin ochelarii împrumutați de lectură, naratorul vede personajul despre care tocmai a citit. Realitatea este substituită de imaginea reziduală, proiectată în creier (*an after-image*) de lectură. (William James, *The Principles of Psychology*, Vol. II, p. 202, Etext Conversion Project -Nalanda Digital Library). Percepția, prin urmare, nu se limitează la senzațiile transmise de simțuri la contactul cu un obiect, ci acestea sunt modificate în mare măsură de asociații cu experiența anterioară, cu așteptările izvorâte din fondul apercceptiv.

Este vădită intenția lui Voiculescu de a demistifica elementul supranatural din tradițiile folclorice, recurgând la psihologie. Evenimentele relatate sunt supuse unui proces de derealizare, autorul distanțându-se de acțiune prin multiplicarea punctelor de vedere, a percepției faptelor de către numărul mare al naratorilor. Primul narator, servind ca o simplă convenție narativă, se retrage pentru a face loc poetului, doctorului și pictorului. Elementul declanșator care are efect asupra poetului este discuția despre influența folclorică a mării,

urmarea fiind rememorarea unei întâmplări din tinerețe, când însoțise un prieten, culegător de folclor, într-un sat izolat de munte.

Urmând să rescrie episodul din opera lui Goethe, poetul se supune în mod voluntar unei experiențe de „delir al introspecției prin suspendarea aderenței la realitate”, respectiv la „meditația adâncă”, parte a practicilor proprii, pentru înlesnirea „concentrării până la exaltare”, introspecția fiind percepută astfel ca o extensie a meditației și contemplării speculative asupra propriei conștiințe ce pivotează în jurul unei obsesii.

Apelând la un artificiu magic, poetul trăiește experiența terifiantă a metamorfozării femeii care îl vrăjise cu frumusețea ei, trecând de la surpriză la neliniște, spaimă și teamă, acel spectru al morții concretizându-se într-o experiență terifiantă. Poetul nu percepe ființa care se află în fața lui, ci imaginea pe care i-o descrisese vrăjitoarea, aceea a strigoaicei duhnind a moarte. Este o traumă psihică ce îl va urmări permanent. În locul simbolului regenerării, al eternului feminin, pentru poet femeia va avea „miros crâncen, a moarte”.

Omniprezent în folclorul românesc, motivul strigoiului este des întâlnit în literatură, atât în cea universală, cât și în literatura română. Domnișoara Christina, personajul din nuvela lui Mircea Eliade, o variantă modernă a poveștilor cu strigoi, pare un avatar al domnișoarei Havisham din romanul *Marile speranțe* de Charles Dickens, mai ales că, dincolo de obsesia erotică la care se reduce personalitatea celor două personaje degenerate, se instaurează vidul, destinul lor fiind simptomatic pentru dispariția clasei sociale din care fac parte (aristocrația, respectiv, boierimea). Nu este lipsit de relevanță, pentru politica genurilor în modernism, faptul că derealizarea unei clase sociale este simbolizată prin genul feminin.

CONCLUZII

Prezenta lucrare abordează o tematică asupra căreia nu s-au făcut multe cercetări. În literatura de specialitate s-a scris mult despre Voiculescu, dar foarte puțin despre personajele sale feminine, exegeții nu s-au preocupat în mod deosebit de acest aspect și, implicit, această dimensiune nu a fost valorificată. Este inedită posibilitatea de a pătrunde într-un univers feminin, plin de mister și fabulos, în care corelațiile pot fi infinite și tocmai de aici izvorăște provocarea.

Am răspuns acestei provocări împrumutând recenta metodă, inspirată de tehnologia digitalizării și hipertextului, a interpretării deopotrivă a textului dar și a contextului, a surselor din care s-a născut sau a discursurilor cu care a intrat în dialog textul voiculescian, am realizat o imagine comprehensivă a ramelor epistemologice în care și-a proiectat autorul narațiunile.

Cea mai importantă consecință a acestei metodologii a fost recanonizarea autorului, privit anterior ca un mitograf sau folclorist, în contextul schemelor narative moderniste. Scena primară a celor mai multe povestiri, ca și în romanul *În inima întunericului* de Joseph Conrad, este întâlnirea protagoniștilor unei conversații. Narativitatea este originea intrigii și construcției personajelor, esențială fiind aici influența lui William James. Grupul naratorilor este, ca în modernismul înalt, al stereotipurilor de genul *machine célibataire* (reprimarea instinctului erotic de către subiectul masculin pentru a se dedica unei creații spirituale), adică rezervat genului masculin. Femeia este aceea care reprezintă obiectul discuției sau imaginației lor, uneori chiar obiect al unui experiment (*Sakuntala*, *Behaviorism*) sau al unei lecții intuitive, al ilustrării unor ipoteze asupra funcționării mentalului (*Iubire magică*, *Schitul de ceară*). Femeia se ipostiază mentalului lor hrănit de lecturi și conversații, este ținta tranzitivității activismului intelectual masculin, niciodată subiect al lui.

Atras de psihologia fiziologică sau pragmatism, Voiculescu s-a înscris într-o fertilă direcție a prozei moderniste care, prin versiunea ficțională a unei psihologii a percepției, și-a dezvoltat sursa epistemologică în scrierile lui Wilhelm Wundt, Henry Bergson, William James, Gabriel de Tarde, Alfred Binet, Nicolas Vaschide, Sigmund Freud, C.G. Jung.

Cercetarea contextelor s-a dovedit utilă, nu cum s-ar crede, deși nici acest lucru nu este de neglijat, pentru a adânci profilul prozei scurte a lui Voiculescu sau pentru a gratifica gustul pentru enciclopedism al autoarei, ci pentru că însăși poetica acestor scrieri ține mai mult de epistemologie decât de retorică. Dacă ne gândim la programul estetic al Virginiei Woolf așa cum este el definit în eseul *Modern Fiction (Proza modernă)*, finalitatea declarată a scriiturii sale este construcția bergsoniană a unui model al conștiinței numinos în centru, dar înconjurat de o aură a subliminalului. Modelul de simulare al Virginiei Woolf a fost unul psihologic, ceea ce este adevărat în privința marilor moderniști, intrați în canonul fazei culturale astfel numite.

Psihologice sunt și urzelile în care sunt inserate desenele povestirilor lui Vasile Voiculescu. Lecturile menționate de el aparțin unei școli a acestei discipline ai cărei corifei sunt menționați în contextul anilor de formare. Aceasta este cunoscută sub câteva nume: psihofizica, sau psihologia fiziologică, sau paralelismul psiho-fizic sau pragmatism – oricare dintre acești termeni i se potrivește. Viețile multiple trăite de personaje cărora le lipsește unitatea și stabilitatea eului cartezian s-au născut din teoriile despre eul ascuns, subliminal al lui Frederic W.H. Myers, recunoscut de William James ca model al său, sau de eul etajat, conștient/subconștient al lui Freud, sau, mai ales, eul multiplu (empiric, social, spiritual etc.) al lui James. Acest eu fluid, care se compune și se recompune sub influența inefabilă a cuvintelor, care este

în mare măsură un efect de discurs este caracteristic personajului din proza modernistă. Se vorbește, așadar, nu de idei la modă, ci de o poetică a subliminalului, de o rețetă de construcție a personajului și de asamblare a unor multiple voci narative. Personajul este ca o cameră de luat vederi care înaintează într-un mediu social, modificându-se în funcție de imaginile și vocile înregistrate.

Tot de origine jamesiană este și interacționismul simbolic. Departate de a fi un simplu trop, simbolul dobândește o semnificație socială. Nu este fructul unei revelații, o încarnare a ideii în limbaj figurativ (ca la romantici, mai ales, Samuel Taylor Coleridge din *Manualul omului de stat*), ci e mai aproape de un cod. Sensurile sunt acumulări ale interacțiunii sociale, interpretarea lor depinde, ca și în cazul cercului hermeneutic, de fondul aperceptiv (experiența anterioară legată de ele) al utilizatorului individual al unui cod colectiv. Cel care vine din afara unei comunități, în povestirile lui Voiculescu, au nevoie să fie instruiți cu privire la folosirea unor cuvinte sau asupra semnificației unor rituri și reprezentări.

Simbolurile lui Voiculescu mai aparțin, însă, și unei alte categorii, pe care noi am atribuit-o unei așa-zise poetici a elementelor. Există la Voiculescu o metafizică a elementului natural asociat unei stări psihice în contextul în care Gaston Bachelard își elaborează propriul comentariu asupra potențialului simbolic al elementelor, al faptului că actul de percepție nu este unul neutru, obiectiv, ci în cel mai înalt grad asociativ într-o largă paletă de stări psihice și metafore vizuale. Am încercat să argumentăm că simbolistica este structurată și în funcție de genuri. Ca și Mihaela-Gabriela Păun în *Mihai Eminescu, Mircea Eliade and Vasile Voiculescu's Water*, am cercetat imaginarul elementelor și tendința acestuia de a institui diferențe caracterologice între genuri, care, asociate elementelor (apă, aer, foc, pământ, cosmos) apar ca un dat natural, un determinism organic.

Spiritualitatea și cultura indiană, încărcate de filozofie, au exercitat influențe majore și asupra culturii românești, Vasile Voiculescu înscriindu-se în a treia generație de scriitori români care *au descoperit* India (a se vedea Anexa 1). Scriitorul identifică în filosofia indiană un model de asceză, anahoretul, care se potrivește întru totul căutărilor sale lăuntrice, evidentă fiind râvna acestuia pentru solitudine și asceză.

Am reușit să identificăm în aceste povestiri analizate influențele filozofiei pe axa Est-Vest, apropiindu-ne de interpretări adecvate ale temelor, structurilor narative sau ale construcției personajelor feminine.

Vasile Voiculescu încearcă să ilustreze conexiunea strânsă între natură și femeie, prin observarea atentă a comportamentului naturii, de aici și deschiderea căilor de identificare și percepere a ipostazelor feminine din natură în *Povestirile* supuse analizei. Fiecare ipostază

feminină, având la bază un simbol, reprezintă un exercițiu de psihologizare a elementelor naturii și de corporalizare a psihicului feminin. Aceste ipostaze reprezintă o prelungire a personajelor feminine în natură, respectiv elemente ale unei varietăți a ființei umane, într-o continuă căutare a adevărului spiritual. Este evidentă intenția scriitorului de a realiza un echilibru și o unitate la nivelul feminin-masculin în natură, atingerea idealului de referință, întoarcerea la starea originară, a refacerii echilibrului universal.

Capitolul ***Omul-ființă simbolică*** este cel mai dezvoltat și se preocupă de complexitatea și dinamica simbolurilor în povestirile lui Voiculescu, deoarece, în majoritatea acestora, realul se întrepătrunde adesea cu fantasticul și, evident, poetica elementelor/ simbolurilor este deosebit de interesantă din această perspectivă.

La Voiculescu, percepția unui personaj feminin este raportată la influența miturilor și legendelor, lecturilor, conversației, dezbaterei. Eroinele întâlnite în *Povestiri* sunt „văzute” diferit de personajele masculine, provenite din medii/ grupuri sociale diferite. Deoarece în majoritatea povestirilor lui Vasile Voiculescu acțiunea se petrece într-un sat arhetipal, nefixat în spațiu și timp, este aproape imposibil să identificăm un model de feminitate specific unei anumite perioade sau unei anumite viziuni. În *Povestirile* lui Voiculescu regăsim doar ipostaze ale feminității, cum ar fi: femeia credincioasă, femeia ca simplă închipuire, femeia ca întrupare a ispitei, femeia ca victimă a ideății induse, femeia păcătoasă întoarsă către dreapta credință, femeia bătrână, purtătoare a vechilor credințe și magiei albe. Toate aceste ipostaze sunt analizate din perspectiva emică sau cea etică, în funcție de abordare. Chiar dacă în opera lui Voiculescu nu identificăm un număr mare de personaje feminine, am supus investigațiilor personajele feminine reprezentative din povestirile scriitorului în capitolul ***Studii de caz***.

Aceste personaje se constituie într-un mozaic, a cărui ipostaziere s-a configurat de-a lungul unei cercetări ce a ținut seamă de istoricitatea tropismului simbolic. Pragmatistii de școală jamesiană nu privesc niciun simbol ca având o semnificație universală și eternă. Același semnificant se încarcă de sensuri diferite în timp, din virtualitatea semnificațiilor sale realizându-se acelea care rezonază cu ideile și practicile semnificante ale unei anumite faze culturale. Personajele feminine din povestirile lui Vasile Voiculescu sunt, în general, obiecte ale privirii masculine, care le construiește mai curând în funcție de percepții anterioare, idei induse etc. în locul observației inocente, directe. Plasate mai ales în mediul rural, ele sunt deseori înstrăinate de privirea unui vizitator de la oraș, intelectual, care le reduce mai ales la un obiect al dorinței. Cu toate acestea, autorul a reușit să depășească sexismul care ținea în modernism mai curând de o convenție de reprezentare (artistul, gânditorul masculin și femeia senzuală) decât de ideologie. În foarte multe povestiri, femeia nu mai este un obiect emic ci un

subiect al introspecției care îi pune în lumină complexitatea afectelor, efortul de depășire a unei crize etice sau religioase, confruntarea cu conștiința culpabilității și capacitatea de redempțiune.

Lucrarea de față și-a propus să identifice complexitatea ipostazelor feminității în povestirile lui Vasile Voiculescu, să ilustreze dinamica simbolurilor feminine și să analizeze specificul lor în contextul simbolismului pragmatist. Am deschis astfel un drum pentru o nouă cercetare a în domeniul literaturii lui Vasile Voiculescu, însoțită de o nouă canonizare, ca efect al aplicării metodelor hermeneuticii contextuale în identificarea codurilor folosite de autor în construcția universului său ficțional.

BIBLIOGRAFIE

I. SURSE PRIMARE

OPERE LITERARE ALE LUI VASILE VOICULESCU

Poezii, București, Tipografia Poporului, 1916.

Din Țara Zimbrului și alte poezii, Bârlad, Tipografia C.D. Lupașcu, 1918.

Pîrgă, București, Cartea Românească, 1921.

Poeme cu îngeri, București, Cartea Vremii, 1927.

Destin, București, Cartea Românească, 1933.

La pragul minunii, poem dramatic, București, Cartea Românească, 1934.

Urcuș, Poeme, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1937.

Întezăriri, poeme, București, Editura Fundației Regale pentru Literatură și Artă, 1940.

Duhul pământului. Teatru românesc: Umbra, Fata ursului, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1943.

Demiurgul, piesă în patru acte, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1943.

Poezii, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1944.

Ultimele sonete închipuite ale lui Shakespeare în traducere imaginară, cu o prefață de Perpessicius, București, Editura pentru Literatură și Artă, 1964.

Poezii, Antologie și cuvânt înainte de Al. Piru, (Colecția „Cele mai frumoase poezii”), București, Editura Tineretului, 1966.

Povestiri. Capul de zimbru. Povestiri I; Ultimul Berevoi, Povestiri II. 1966, îngrijite de Ion Voiculescu și Victor Iova, București, Editura pentru Literatură, 1968.

Zahei orbul, roman elaborat între 1947- 1958 dar publicat postum, București, Editura pentru Literatură, 1966.

Poezii, 2 volume, antologie și prefață de Aurel, Rău, București, Editura pentru Literatură, 1968.

Viscolul, colecția „Prima mea bibliotecă”, București, Editura Tineretului, 1969.

Teatru: Fata ursului, Gimnastica sentimentală, Demiurgul, Pribeaga, Ediție îngrijită și prefață de Mircea Tomuș și Ion Voiculescu, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1972.

Viscolul, Nuvele, București, Editura Tineretului, 1972.

Căprioara din vis. Povestiri, cu ilustrații de Sabin Bălașa, Editura Ion Creangă, 1973.

Iubire magică. Povestiri, Antologie, postfață și bibliografie de Gelu Ionescu, București, Editura Minerva, 1975.

Ultimele sonete... și alte poezii, Selecție, postfață și bibliografie de Cornel Ungureanu, București, Editura Minerva, 1981.

Coiful de aur, cu ilustrații de Elena Bouariu, București, Editura Ion Creangă, 1981.

Alcyon sau Diavolul alb. Povestiri, București, Editura Minerva, 1981.

Opere I. *Capul de zimbru*. II. *Iubire magică*, ediție de Victor Iova, București, Editura Cartea Românească, 1982.

Poezii, două volume, ediție și prefață de Liviu Grăsoiu, tabel cronologic de Ion Voiculescu, București, Editura Cartea Românească, 1983.

Zahei orbul, Ediție îngrijită, tabel cronologic, postfață și bibliografie de V. Fanache, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1986.

Gânduri albe, Ediție și cronologie de Victor Crăciun și Radu Voiculescu, Studiu introductiv, note și variante de V. Crăciun, cu un Cuvânt înainte de Șerban Cioculescu, București, Editura Cartea Românească, 1986.

Capul de zimbru, Povestiri, ediție îngrijită și prefață de Marin Beșteliu, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1988.

Toiagul minunilor. Proze, Ediție îngrijită, prefață și note de Nicolae Florescu, București, Editura Jurnalul Literar, 1991.

Poezii inedite și corespondență, Galați, Editura Porto-Franco, 1993.

Călătorie spre locul inimii. Poeme religioase, ediție de Radu Voiculescu, Editura Fundației Culturale Române, 1994.

Poezii, Galați, Editura Porto-Franco, 1995.

Poezii alese, Prefață, notă asupra ediției și tabel cronologic de Liviu Grăsoiu, Editura Vremea, 1996.

Integrala prozei literare, Ediție îngrijită, prefață și cronologie de Roxana Sorescu, București, Editura Anastasia, 1998.

Integrala operei poetice, Ediție îngrijită, prefață, aparat critic de Roxana Sorescu, București, Editura Anastasia, 1999.

Nuvele și povestiri, prefață și tabel cronologic Roxana Sorescu, București, Editura Cartex, 2000.

Înaltele neliniști, Versuri și proză, București, Editura Doina, 2000.

Nuvele, București, Editura Hera, 2002.

Nuvele, București, Editura Nemira, 2002.

Poezii, București, Editura Hera, 2003.

Opera literară. Proză, poezie, teatru, documente, 3 volume, ediție îngrijită, prefață și cronologie de Roxana Sorescu, Editura Cartex, 2000, 2004.

Nuvele, București, Editura Nemira 2006.

Proză, București, Editura Nemira 2006.

Povestiri, Cluj-Napoca, Odyseea, 2006.

II. REFERINȚE CRITICE

A. ÎN VOLUME:

ANANIA, Valeriu, *Din spumele mării (Pagini despre religie și cultură)*, Ediție îngrijită și postfață de Sandu Frunză, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1995.

ANANIA, Valeriu, *Rotonda plopilor aprinși*, ediția a II a, București, Editura Florile Dalbe, 1995.

APETROAIE, Ion, *Vasile Voiculescu. Studiu monografic*, București, Editura Minerva, 1975.

ARDELEANU, Virgil, *Proza poezilor, Vasile Voiculescu*, Cluj Napoca, Editura pentru literatură, 1969.

BALOTĂ, Nicolae, *De la Ion la Ioanide (Prozatori români ai secolului XX)*, București, Editura Eminescu, 1974.

BĂDĂRĂU, George, *Proza lui Vasile Voiculescu-modalități de realizare a fantasticului*, Iași, Editura Princeps Edit, 2006.

Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament, Editura Societății Biblice, 1980.

BRAGA, Mircea, *Sincronism și tradiție*, Cluj, Editura Dacia, 1972.

BRAGA, Mircea, *Vasile Voiculescu în orizontul tradiționalismului*, București, Editura Minerva, 1984.

BRAGA, Mircea, *V. Voiculescu Măștile căutării de sine (o hermeneutică a orizonturilor creației)*, București, Editura Academiei Române, 2008.

CĂLINESCU, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Ediția a doua, revăzută și adăugită, Prefață de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1982.

CĂLINESCU, George, *Estetica basmului*, București, Editura pentru Literatură, 1965.

CĂLINESCU, Matei, *Cinci fețe ale modernității. Modernism, avangardă, decadență, kitsch, postmodernism*, Trad. de Tatiana Pătrulescu și Radu Țurcanu, Postfață de Mircea Martin, București, Editura Univers, 1995.

CIOCULESCU, Șerban, *Aspecte literare contemporane*, București, Editura Minerva, 1972.

CIOPRAGA, Constantin, *Personalitatea literaturii române*, Iași, Editura Junimea, 1973.

CIORAN, Emil, *Schimbarea la față a României*, București, Editura Humanitas, 1998.

Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al Județului Buzău, *Articole, comunicări, documente – Vasile Voiculescu*, Buzău, 1974.

COSMA, Anton, *Romanul românesc și problematica omului contemporan*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1977.

CRAINIC, Nichifor, *Puncte cardinale în haos*, Ediție îngrijită și note de Magda Ursache și Petru Ursache, Prefață de Petru Ursache, Iași, Editura Timpul, 1996.

CROHMĂLNICEANU, Ovidiu S., *Literatura română între cele două războaie mondiale*, vol. II-III, București, Editura Minerva, 1974.

DAN, Sergiu Pavel, *Proza fantastică românească*, București, Editura Minerva, 1975.

DANIEL, Constantin, *V. Voiculescu, Retrospective medicale, studii, note și documente*, sub redacția lui G. Brătescu, București, Editura Medicală, 1985.

DUMITRESCU BUȘULENGA, Zoe, *Itinerarii prin cultură*, București, Editura Eminescu, 1982.

ELIADE, Mircea, *De la Zalmoxis la Genghis-Han (Studii comparative despre religiile și folclorul Daciei și Europei Orientale)*, Traducere de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, București, Editura Humanitas, 1995.

ELIADE, Mircea, *Sacrul și profanul*, Traducere de Brândușa Prelipceanu, București, Editura Humanitas, 1995.

ELIADE, Mircea, *Imagini și simboluri*, București, Editura Humanitas, 1994.

GEORGE, Alexandru (Prefață și antologie), *Masca (Proză fantastică românească)*, București, Editura Minerva, 1982.

GEORGE, Alexandru, *Semne și repere*, București, Editura Cartea Românească, 1971.

GLODEANU, Gheorghe, *Eseuri*, Baia Mare, Editura Umbria, 1996.

GRĂSOIU, Liviu, *Poezia lui Vasile Voiculescu*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1977.

IONESCU, Gelu, *Romanul lecturii*, București, Editura Cartea Românească, 1976.

KERNBACH, Victor, *Dicționar de mitologie generală*, Prefață de Gheorghe Vlăduțescu, București, Editura Albatros, 1983.

KERNBACH, Victor, *Universul mitic al românilor*, București, Editura Științifică, 1994.

LOVINESCU, Eugen, *Istoria literaturii române contemporane*, vol. II, București, Editura Minerva, 1981.

MICU, Dumitru, *Critice*, vol. II, București, Editura Cartea Românească, 1971.

NEGOIȚESCU, Ion, *Istoria literaturii române*, București, Editura Minerva, 1991.

NEGOIȚESCU, Ion, *Scriitori moderni*, București, Editura pentru Literatură, 1966.

NICULA, Adriana, *Tipuri de povestire la Mihail Sadoveanu și Vasile Voiculescu*, Sibiu, Editura Print ATU, 2011.

NOICA, Constantin, *Cuvânt împreună despre rostirea românească (cap. IV, Temeiuri)*, București, Humanitas, 1996.

OCINIC, Mirela, *Structuri ale imaginarului în proza scurtă românească din secolul XX*, Sibiu, Editura Imago, Sibiu, 2002.

OSNAGA, Bianca, *Nuvela fantastică românească (Eminescu – Eliade – Voiculescu)*, Brașov, Editura Orientul Latin, 1997.

PANDELE, Rodica (Antologie, prefață, tabel cronologic, bibliografie critică selectivă), *Vasile Voiculescu interpretat de...*, București, Editura Eminescu, 1971.

PAPADIMA, Ovidiu, *Scriitorii și înțelesurile vieții*, București, Editura Minerva, 1971.

PAVEL Dan, Sergiu, *Proza fantastică românească*, București, Editura Minerva, 1975.

PĂCURARIU, Dimitrie (coordonator), *Dicționar de literatura română. Scriitori, reviste, curente*, București, Editura Univers, 1979.

PILLAT, Dinu, *Mozaic istorico-literar (Secolul XX)*, București, Editura Eminescu, 1971.

PINTEA, Emil, *Gândirea. Antologie literară*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1992.

- POP, Ion, *Transcrieri*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1976.
- POPESCU, Florentin, *Pe urmele lui Vasile Voiculescu*, București, Editura Sport-Turism, 1984.
- POPESCU, Florentin, *Vasile Voiculescu, contemporanul nostru*, Colecția „Studii și cercetări de istorie literară”, îngrijită de Alexandru Oproescu, Editor: Biblioteca Județeană Vasile Voiculescu, Buzău, 1997.
- POPESCU, Florentin, *Vasile Voiculescu la Pârscov*, Colecția „Studii și cercetări de istorie literară”, îngrijită de Alexandru Oproescu, Editor: Biblioteca Județeană Vasile Voiculescu, Buzău, 1996.
- POSTELNICU, Gheorghe, *Viața și opera lui Vasile Voiculescu*, București, Editura Europress Group, 2012.
- ROTARU, Ion, *Vasile Voiculescu comentat de...*, București, Editura Recif, 1993.
- RUȘTI, Doina, *Dicționar de teme și simboluri din literatura română*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2002.
- SCRIMA, André, *Experiența spirituală și limbajele ei*, volum îngrijit de Anca Manolescu în colaborare cu Radu Bercea, cuvânt înainte de Anca Manolescu, traducere din franceză și engleză și note de Anca Manolescu, București, Editura Humanitas, 2008.
- SIMION, Eugen, *Scriitori români de azi*, vol. II, București, Editura Cartea Românească, 1976.
- SIMUȚ, Ion, *Revizui*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995 .
- SORESCU, Roxana, *Clasicii interbelici: Vasile Voiculescu, în Literatura română contemporană (Poezia)*, vol. I, coordonator Marin Bucur, București, Editura Academiei RSR, 1980.
- SORESCU, Roxana, *Aceeași unică lucrare de viață. Câteva teze preliminare pentru interpretarea poeziei lui V. Voiculescu*, studiu introductiv la V. Voiculescu, Opera literară. Poezia, București, Editura Cartex, 2000, 2004.
- STĂNILOAE, Dumitru, *Trăirea lui Dumnezeu în ortodoxie*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1993.
- STĂNILOAE, Dumitru, *Rugăciunea lui Iisus și experiența Duhului Sfânt*, Sibiu, Editura Deisis, 1995.
- STREINU, Vladimir, *Pagini de critică literară*, vol. III, București, Editura Minerva, 1983.
- ȘTEFĂNESCU, Dorin. *Texte și contexte. Abordări hermeneutice*, Florești, Editura Limes, 2020.

TODOROV, Tzvetan, *Introducere în literatura fantastică*, Prefață de Alexandru Sincu, Traducere de Virgil Tănase, București, Editura Univers, 1973.

TODOROV, Tzvetan, *Teorii ale simbolului*, București, Editura Univers, 1983.

TUDOR, Daniil (ieroschimonahul), *Scrieri*, vol. I, Îngrijirea ediției și Prefața de Alex. Dimcea, București, Editura Asociației Filantropice Medicale Creștine Christiana, 1999.

TUPAN, Maria-Ana, *Modernismul și psihologia: Încercare de epistemologie literară*, București, Editura Academiei Române, 2009.

UNGHEANU, Mihai, *Pădurea de simboluri*, București, Editura Cartea Românească, 1973.

UNGUREANU, Cornel, *Contextul operei*, București, Editura Cartea Românească, 1978.

VALERIAN, Ion, *Cu scriitorii prin veac*, București, Editura pentru Literatură, 1967.

VIANU, Tudor, *Opere*, vol. V, București, Editura Minerva, 1975.

VIANU, Tudor, *Scriitori clasici români, Alegorism (V. Voiculescu)*, București, Editura Albatros, 1998.

VLAD, Ion, *Convergențe*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1972.

VLAD, Ion, *Descoperirea operei*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1970.

VLAD, Ion, *Povestirea. Destinul unei structuri epice (Dimensiunile eposului)*, București, Editura Minerva, 1972.

ZAHARIA-FILIPAȘ, Elena, *Introducere în opera lui Vasile Voiculescu*, București, Editura Minerva, 1980.

B. ÎN PERIODICE

ARDELEANU, Virgil, *Proza lui Vasile Voiculescu*, în „Steaua”, an XVIII, nr. 8/1967, pp. 92-114.

BĂLU, Ion, *Vasile Voiculescu, prozator*, în „Viața românească”, an XX, nr. 11/1967, pp. 98-101.

BĂRBULESCU, Simion, *Altfelitatea prozei lui Vasile Voiculescu*, în „Luceafărul”, nr. 29 (429), serie nouă, 28 iulie 1999 și 30 (430), serie nouă, 4 august 1999, p. 17.

BUDĂU, Eugen, *Povestirile lui Vasile Voiculescu*, în „Ateneu”, anul 31, nr. 4, 1994, p. 8.

CARAION, Ion, *Vasile Voiculescu*, în „Viața românească”, an XXI, nr. 8/1968.

CARIANOPOL, Virgil, *Vasile Voiculescu*, în „Steaua”, an XVIII, nr.8/1967, p 43.

DUMITRESCU BUȘULENGA, Zoe, *Ultimele sonete în opera lui Vasile Voiculescu*, în „Viața românească”, an XXVI, nr. 5/1973, pp. 96-102.

GANCIU, Maria-Elena, *Vasile Voiculescu - Tentația și tensiunea absolutului*, în „Mișcarea literară”, 1, nr. 2, 2002, pp. 53-57.

GRIGOROVICI, Iliana, *Fascinația în povestirile lui Vasile Voiculescu*, în „Luceafărul”, an XI, nr. 39 (335), 28 septembrie, 1968, p. 3.

IONESCU, Gelu, *Note la proza lui Vasile Voiculescu*, în „România literară”, an VII, nr. 30/1974.

LIPOVANU, Ioana, *O poezie de V. Voiculescu și principiul quaternității*, în „Luceafărul”, nr.21 (421), serie nouă, 2 iunie, 1999, p. 11.

MANOLESCU, Nicolae, *Povestirile lui Vasile Voiculescu*, în „Luceafărul”, an XIV, nr. 2 (454), 9 ianuarie, 1971, p. 3.

MUNTEAN, Delia, *Un alt fel de a „umple cu sens durată”: fantasticul voiculescian*, în „Nord Literar”, an X, nr. 2 (105), februarie 2012, p. 10.

MUNTEANU, George, *Vasile Voiculescu – orizontul folcloric al scrisului său*, în „Viața românească”, an XXIII, nr. 2/1970, pp. 55-63.

MUNTEANU, George, *Vasile Voiculescu-dimensiunea autobiografică a operei*, în „România literară”, an III, nr. 9/1970, pp. 283-298.

OCINIC, Mirela, *Fantasticul în povestirile lui Vasile Voiculescu*, în „Cercetări de limbă și literatură”, Tomul XI, 2000, serie nouă, Oradea, Editura Imprimeriei de Vest, 2000, p. 283-298.

OPREA, Ion N., *La Târgu-Mureș și în Harghita. Despre Vasile Voiculescu*, în „Pro Saeculum”, 11, nr. 5-6, 2012, p. 37-38.

PĂUN, Mihaela-Gabriela, *Mihai Eminescu, Mircea Eliade and Vasile Voiculescu's Water*, în „Journal Of Romanian Literary Studies”, Nr. 7, Târgu-Mureș, Editura Arhipelag, 2015, pp. 881-892.

PĂRVULESCU, Ioana, *Alfabetul doctorului Voiculescu*, în „România literară”, an XXXIX, nr.31, 3-11 august, 2006.

POLOGEA, Doina, *Vasile Voiculescu – from hesychasm to the great religious poetry*, în „Journal of Romanian Literary Studies”, Nr. 5/20, Târgu-Mureș, Editura Arhipelag, 2014, pp. 718-723.

POP Condrat, Mihaela Claudia, *The Sacred as an Illusion of the Profane in Vasile Voiculescu's Poetry*, în „Caietele Echinox. Imaginaire et illusion”, vol. 23, 2012, pp. 159-172.

POP, Ion, *Vasile Voiculescu și tentația mitului*, în „Luceafărul”, an X, nr. 13(257), 1 aprilie 1967, p. 3 și nr. 14, 8 aprilie 1967, p. 7.

POP, Delia, *Un alt fel de „umple cu sens durată”: fantasticul voiculescian*, în „Nord literar”, 10, nr. 2, 2012, p. 10.

POSTELNICU, Gheorghe, *Vasile Voiculescu - Alte contribuții biografice*, în „România literară”, 44, nr. 43, 2012, p. 10.

POSTELNICU, Gheorghe, *Vasile Voiculescu și lumea satului românesc*, în „Academia Bârlădeană”, 19, nr. 4, 2012, p. 11.

SIMUȚ, Ion, *Vasile Voiculescu – un isihast în plin secol XX*, în „România literară”, an XXIII, nr.19/1990, p. 7.

SORESCU, Roxana, V. *Voiculescu – ludicul*, în „România literară”, an XXXII, nr. 16, 21-27 aprilie 1999, pp. 12-13.

SORESCU, Roxana, *Voiculescu-Nostalgia Indiei*, în „Trivium, Revistă de gândire simbolică”, Iași, 2010, an. 2, nr. 1, ianuarie-martie, pp. 30-33.

SOROHAN, Elvira, *Utopia magicului*, în „România literară”, an XXXV, nr.44, 6-12 noiembrie, 2002.

SOROHAN, Elvira, *Vasile Voiculescu, subversiv*, în „România literară”, an XXXV, nr.33, 21-27 august, 2002.

SPIRIDON, Vasile, *Analogii răsfărâte*, în „Ateneu”, nr. 10, octombrie, 1993, p. 4.

STANCU, Zaharia, *Locuri de mormânt*, în „Luceafărul”, an XIV, nr. 47 (499), 20 noiembrie 1971, p. 5.

TIHAN, Teodor, V. *Voiculescu într-un inedit „roman sentimental”*, în „Steaua”, nr. 4-5, 1994, p. 50.

UNGUREANU, Cornel, *Conversație și modelare în proza lui Vasile Voiculescu*, în „Ateneu”, an X, nr. 3/1973

VIERU, Elena, *Behaviorism în proza lui Vasile Voiculescu*, în „Transilvania”, serie nouă, an 41, nr. 8, 2012, p. 35-39.

VRABIE, Diana, *Biblia ca sursă de inspirație pentru scriitorii români*. [Cu o scurtă referire și la V. Voiculescu], în „Limba română” (Chișinău), XXII, nr. 9-10, 2012, p. 103-109.

ZELETIN, C.D., *Poezia religioasă a lui V. Voiculescu*, în „Acolada”, 6, nr. 7-8, 2012, p. 6.

ZELETIN, C.D., *Reflecții asupra lui V. Voiculescu*, în „Acolada”, 6, nr. 11 (62), noiembrie 2012, p. 6.

III. REFERINȚE SECUNDARE

ADAMS, James Luther Ad, *On Being Human Religiously*, Boston, Unitarian Universalist Association, 1976.

BACHELARD, Gaston, *Poetica reveriei*, Pitești, Editura Paralela 45, 2005.

BACHELARD, Gaston, *Psihanaliza focului*, traducere de Lucia Ruxandra Munteanu, Editura Univers, București, 1989.

BALTRUSAITIS, Jurgis, *Evul mediu fantastic*, Traducere de Valentina Grigorescu, Cuvânt înainte de Dan Grigorescu, București, Editura Meridiane, 1975.

BEHR-SIGEL, Elisabeth, *The ministry of women in the Church*, Oakwood Publications, Redondo Beach, 1991.

BELFORD Ulanov, Ann, *The Feminine in Jungian Psychology and in Christian Theology*, Northern University Press, Evanston, 1971.

BERGER, Peter, Thomas Luckmann, *Construirea socială a realității*, București, Editura Art, 2008.

BIEDERMANN, Hans, *Preface Dictionary of Symbolism*, New York: Meridian, 1994.

BLAGA, Lucian, *Curs de filosofia religiei*, text stabilit de Dorli Blaga, Christu Nastu și G. Piscoci Dănescu, FRONDE, Alba-Iulia – Paris, 1994.

BLUMER, Herbert, *Symbolic interactionism: Perspective and method*. Englewood Cliffs. NJ: Prentice-Hall, Inc., 1969.

BRACKEN, A.S.Joseph., Robert Neville Cummings, *The Divine Matrix: Creativity as Link Between East and West*, Wipf&Stock Publishers, Eugene, Oregon, 2006.

CADY, Susan, Marian Ronan, and Hal Taussig, *Sophia: The Future of Feminist Spirituality*, San Francisco: Harper & Row, 1986.

CAILLOIS, Roger, *Eseuri despre imaginație*, în română de Viorel Grecu, Prefață de Paul Cornea, București, Editura Univers, 1975.

CASSIRER, Ernst, *Eseu despre om (O introducere în filozofia culturii umane)*, Traducere de Constantin Coșman, București, Editura Humanitas, 1994.

CHANDLER, Daniel, *Semiotics. The Basics*, New York, Routledge, 2022.

CHARRON, J. M. (1979), *Symbolic interactionism*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, Inc. 1979.

CHEVALIER, Jean, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, vol. 3, P-Z, trad. de Daniel Nicolescu, Micaela Slăvescu, București, Editura Artemis, 1995.

CLARCK, Kenneth, *Arta peisajului*, în românește de Eugen Filotti, București, Editura Meridiane, 1969.

CLOONEY, X., Francis, S.J. *Boston College-Journal of Hindu-Christian Studies*: Vol. 9, Article 21, p. 57-59.

COLERIDGE, Samuel Taylor, *The Statesman's Manual; or the Bible the best Guide to Political Skill and Foresight. A Lay Sermon*, TheClassics.us, 2013.

COOLEY, Charles Horton, *Social Organization: A Study of the Larger Mind*, New York, Charles Scribner's Sons, 1909.

COLLINGWOOD, G., Robin, *Ideea de natură-O istorie a gândirii cosmologice europene*, Traducere din limba engleză de Alexandru Anghel, Editura Herald, București, 2012.

COMAN, Mihai, *Bestiarul mitologic românesc*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996.

COMTE, Fernand, *Marile figuri ale Bibliei*, Traducere de Mihaela Voicu, București, Editura Humanitas, 1995.

COSMA, Anton, *Romanul românesc și problematica omului contemporan*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1977.

CULIANU, Petru Ioan, *Studii românești*, București, Editura Nemira, 2000.

DEUSSEN, Paul, *Filosofia Upanișadelor*, traducere din limba germană de Corneliu Sterian, București, Editura Herald, 2007.

DEUSSEN, Paul, *Sixty Upanisads of the Veda*, Volume II, translated from German by V.M. Bedekar, G.B. Palsule, Mortilal Banarsidass, Delhi, 2004.

DOBRESCU, Paul, Alina Bârgăoanu, Nicoleta Corbu, *Istoria comunicării*, București, Editura Comunicare.ro, 2007.

DORON, Roland, Francoise Parot, *Dicționar de psihologie*, București, Editura Humanitas, 1999.

DRYDEN, Windy, *Cum poate fi depășit sentimentul de vinovăție*, Editura Polimark, 1999.

DUMITRESCU, Sorin, *Noi și icoana.31+1 iconologii pentru învățarea icoanei*, București, Editura Anastasia, 2010.

Pr. prof. univ. dr. RADU, Dumitru Gh., *Repere morale pentru omul contemporan*, Craiova, Editura Mitropolia Olteniei, 2007.

DURAND, Gilbert, *Structurile antropologice ale imaginarului*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998.

DURAND, Gilbert, *Figuri mitice și chipuri ale operei*, București, Editura Nemira, 1998.

EDINGER, F. Edward, *Ego și arhetip. Individuarea și funcția religioasă a psihicului*, traducerea Claudiu Panculescu, Ed. Nemira, București, 2014.

EVDOKIMOV, Paul, *Cunoașterea lui Dumnezeu în tradiția răsăriteană*, București, Editura Humanitas, 2013.

EVSEEV, Ivan, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara, Editura Amarcord, 1994/2001.

FAY, Elizabeth A., *A Feminist Introduction to Romanticism*. Malden, Massachusetts: Blackwell, 1998.

FICK, Monika, *Sinnenwelt und Weltseele. Der psychophysische Monismus in der Literatur der Jahrhundertwende*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1993.

FOCHI, Adrian, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, Editura Minerva, 1976.

FRAIM, John, *Battle of Symbols, Global Dynamics of Advertising, Entertainment and Media*, Am Klosterplatz, Switzerland, Daimon Verlag, 2003.

FRAIM, John, Carl Jung, *The Psychology of Transference*, Princeton University Press, Princeton, 1969.

FREUD, Sigmund, *Interpretarea viselor*. Opere. Vol. 9. Trad. de Nicolae Anghel, București, Editura Trei, 2003.

FREUD, Sigmund, *Civilization and Its Discontents*, London, Penguin Books, 2002 [1930].

FUGUEIRA, Dorothy Matilda, *Translating the Orient: The Reception of Sakuntala in Nineteenth-Century Europe*. New York: State University of New York Press, 1991.

GEERTZ, Clifford, *The Interpretation of Cultures*. Basic Books, New York, 1973.

GERHARD, Adler, *Etudes de Psychologie Jungienne*, Geneva, George Editeur, 1957.

GHIOANCĂ, Constantin, *Paradigma emic-etic: o aplicație în antropologia creștină*, Timotheus, vol. 5, nr. 1, 2018.

GIBSON, Claire, *Cum să citim simbolurile, Introducere în semnificația simbolurilor în artă*, Editura Litera, București, 2018.

GIURGIU, Felicia, *Motive și structuri poetice*, Timișoara, Editura Facla, 1980.

GROTH, Helen, "Subliminal Histories: Psychological Experimentation in the Poetry and Poetics of Frederic W. H. Myers", 19: *Interdisciplinary Studies in the Long Nineteenth Century*, 2011, p.12.

GUÉNON, René, *Simboluri ale științei sacre*, București, Editura Humanitas, 2008.

HADOT, Pierre, *The Veil of Isis: An Essay on the History of the Idea of Nature*, translated by Michael Chase, Harvard University Press, 2006.

HASDEU, Bogdan, Petriceicu, *Cuvente den bătrâni*, II, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1984.

HEDEȘAN, Otilia, *Șapte eseuri despre strigoi*, Timișoara, Editura Marineasa, 1998.

HOCKS, Richard A., *Henry James and Pragmatistic Thought : A Study in the Relationship between the Philosophy of William James and the Literary Art of Henry James*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1974.

HOFFMAN, Frederick J., *William James and the Modern Literary Consciousness, Criticism*, Vol. 4, No. 1 (Winter 1962), pp. 1-13, Wayne State University Press.

HORKHEIMER, Max and Adorno Theodor W., *Dialectic of Enlightenment*, traducere de John Cumming, New York, Continuum, 1972.

ITU, Mircea, *Filosofia și istoria religiilor*, București, Editura Fundației România de Măine, 2004.

JAMES, William, *The Principles of Psychology*. 2 vol, New York, NY: Dover. (Original work published 1890), 1950.

JAMES William, *The Will to Believe, and Other Essays in Popular Philosophy*, in *The Works of William James*, vol. 6 (WWJ 6), Cambridge, Massachusetts and London, England, Harvard University Press, 1979.

JAMES William, *The Principles of Psychology*, vol. 2, in *The Works of William James*, vol. 9 (WWJ 9), Cambridge, Massachusetts and London, England, Harvard University Press, 1981.

JAMES William, *The Varieties of Religious Experience*, in *The Works of William James*, (WWJ 15), Cambridge, Massachusetts and London, England, Harvard University Press, 1985.

JAMES, William, "The Tigers in India" (Ch, II of The Meaning of Truth) *Psychological Review*, vol. II, p. 105, 1895.

JAMES, William, *Talks to Teachers on Psychology and to Students on Some of Life's Ideals*, Cosimo, Inc., 2008.

JAMES, William, *The varieties of religious experience, A Study in Human Nature*, Longmans, Green and Co, New York, London and Bombay, 1902.

JAMES, William, *Tipurile experienței religioase*, Traducere de Mihaela Căbulea, Edit.Dacia, Cluj-Napoca, 1998.

Vol. 7: *Some Problems of Philosophy*. Edited by Frederick H. Burkhardt, Fredson Bowers, and Ignas K. Skrupskelis. Introduction Peter H. Hare. Cambridge, MA and London: Harvard University Press, 1979.

JUNG, Carl Gustav, *Opere complete 13. Studii despre reprezentările alchimice*, traducere din germană de Daniela Ștefănescu, București, Editura Trei, 2017

JUNG, C.G., *Opere complete, 17, Dezvoltarea personalității*, București, Editura „Trei”, 2006.

JUNG, Carl Gustav, *Analiza viselor*, București, Editura Trei, 2018.

JUNG, C. G., *The Structure of the Psyche, Collective Works*, vol. 8, 2nd edition, Princeton University Press, 1972.

JUNG, C. G., *Memories, Dreams, Reflections*, New York: Random House, 1965.

JUNG, C. G., *Contributions to analytical psychology*, New York, Harcourt Brace, 1928.

KATZKO, M. W., *Unity versus multiplicity: A conceptual analysis of the term “self” and its use in personality theories*. Journal of Personality, 71, 2003.

KERNBACH, Victor, *Dicționar de mitologie generală*, Prefață de Gheorghe Vlăduțescu, București, Editura Albatros, 1983.

KERNBACH, Victor, *Universul mitic al românilor*, București, Editura Științifică, 1994.

KLEIN, Melanie, *Scrisori, vol I, Iubire și vinovăție, reparație și alte lucrări: 1921-1945*, Cluj-Napoca, Editura Sigmund Freud, 1994.

KOTTAK, Conrad, *Mirror for Humanity*, New York: McGraw Hill, 2006.

KRAMPS, Claire, Roger Andersen, “Teaching Text and Context through Multimedia,” *Language Learning & Technology*, January 1999, Volume 2, Number 2, pp. 31-42.

KROEBER, A.L. and Kluckhohn, C., *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. Peabody Museum, Cambridge, MA, 1952.

LEARY, M. R., Editorial: *What is the self? A plea for clarity*. *Self and Identity*, 3, 2004.

LIICEANU, Gabriel, *Tragicul – o fenomenologie a limitei și depășirii*, București, Editura Univers, 1975.

LIICEANU, Gabriel, *Încercare în politropia omului și a culturii*, București, Editura Cartea Românească, 1981.

MACARIE, Gheorghe, *Geografie literară - Orizonturi spirituale în proza românească*, București, Editura Albatros, 1980.

MARINO, Adrian, *Hermeneutica lui Mircea Eliade*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980.

MARINO, Adrian, *Dicționar de idei literare*, vol. I, București, Editura Eminescu, 1973.

MAUSS, Marcel și Hubert, Henri, *Teoria generală a magiei*, Traducere de Ingrid Ilinca și Silviu Lupescu, Prefață de Nicu Gavriluță, Iași, Ed. Polirom, 1996.

MIROIU, Mihaela, *Convenio. Despre natură, femei și morală*, Iași, Editura Polirom, 2002.

NEVEANU, Popescu, Paul, *Dicționar de psihologie*, București, Editura Albatros, 1978.

OTTO, Rudolf, *Sacrul. Despre elementul irațional din ideea divinului și despre relația lui cu raționalul*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1992.

PAMFILE, Tudor, *Mitologie românească, Dușmani și prieteni ai omului*, București, Academia Română, 1916.

PEIRCE, Charles Sanders, *Of Reasoning in General*, în *The Essential Peirce*, Vol. 2 (1893-1913), Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, p. 13 .

PIKE, K. L., Pike's Reply to Harris. In T.N. Headland, K.L. Pike, & M. Harris (Eds.), *Emics and etics : The insider/outsider debate*. Newbury Park, CA, Sage, 1990.

POP, Rodica, *Oportuniștii cerului și experiențele comuniunii. Dumnezeu ca etichetă*, în Gabriela Blebea Nicolae (Coord.), *Credința în epoca secularizării*, București, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice, 2015.

PRAAG, H. (van), *Cele opt porți ale misticii*, Traducere de Viorica Nișcov, București, Editura Saeculum I. O. și Editura Vestala, 1996.

REYNOLDS, Larry, *Interactionsim: Exposion and Critique*, ed. General Hall, Oxford, 2006.

RENNIE, S. Bryan, *The International Eliade*, State University of New York Press (Albany, NY), 2007.

Sfântul Isaac Sirul, *Cuvânt despre sfintele nevoințe*, traducere, note și introducere Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, București, 1981.

SIEGEL, Elisabeth Behr, *The ministry of women in the Church*, Oakwood Publications, Redondo Beach, 1991.

STRAWSON, G., *The self. Journal of Consciousness Studies*, 4, 1994.

TARDE, Jean-Gabriel, *Les lois de l'imitation*, Paris, Alcan, 1921.

TAYLOR, Eugene, *William James on Consciousness Beyond the Margin*, Princeton University Press, New Jersey, 1996.

THAPAR, Romila, *Sakuntala: Texts, Readings and History*, New Delhi: Kali for Women, 1999.

TODORAN, Isidor (pr. prof. dr.) și Zăgorean, Ioan (arhid. prof. dr.), *Teologia dogmatică*, Tipărită cu binecuvântarea prea fericitului părinte Teoctist, patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, București Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1991.

TURNER, Victor, *Symbol studies*. Annual Review of Anthropology 4, p. 151.

VASCHIDE, N. & Cl. Vurpas, *On the Mental Analysis*, New York: State Publishing Companu, 1902 (republicat în *The Journal of Mental Pathology*, martie, 1902).

VEDRINE, Hélène, *Les philosophies de la Renaissance*, Paris, [PUF](#), 1971 și *Philosophie et magie à la Renaissance*, Paris, Le Livre de poche, 1996.

VERGEZ, Andrei, Denis Huisman, *Curs de filozofie*, Editura Humanitas, București, 1995.

VULCĂNESCU, Romulus, *Mitologie română*, București, Editura Academiei RSR, 1985.

WEINBERGER, Joel, *William James and the Unconscious: Redressing a Century-Old Misunderstanding*, în „Psychological Science”, [Vol. 11, No. 6, Nov., 2000](#), pp. 439-445.

WUNENBURGER, Jean-Jacques, *Filosofia imaginilor*, Ediție îngrijită și postfață de Sorin Alexandrescu, traducere de Muguraș Constantinescu, Editura Polirom, 2004.

YEATS, W.B., *A Vision*, London: Macmillan, 1937.

ZIMMER, Heinrich Robert, *Filozofile Indiei*, traducere din engleză de Sorin Mărculescu, Editura Humanitas, București, 2012.

XXX. *The King's Mirror (Speculum Regale. Konungs Skuggsja)*, traducere din norvegiana veche de Laurence Marcellus Larson, New York: The American-Scandinavian Foundation; London: Oxford University Press, 1917.

IV. SURSE ONLINE

ANCA, George, *Educația terțiară în India*. BENTODICA, disponibil pe <http://bentodica.blogspot.com/2016/09/educatia-tertiara-in-india.html>, accesat la data de 16.03.2019.

BROWN, Brian, *The Wisdom of the Egyptians*, 1923, disponibil pe <https://ascendingpassage.com/Wisdom-Hermes-Trismegistus-Virgin-of-the-World-5.htm>, accesat la data de 14.05 2020.

JAMES, William, *Delphi Complete Works of William James (Illustrated)*. Hastings: Delphi Classics, 2018, disponibil pe <https://books.google.ro/books?id=rnB6DwAAQBAJ&pg=PT1324>

[&lpg=PT1324&dq=Hence,+if+these+things+be+our+essence,+we+should+be+substitutable+for+other+men,+and+they+for+us,+in+any+proposition+in+which+either+of+us+is+involved&source=bl&ots=HhBtrkWIvV&sig=ACfU3U3nUGWi8DqhUO_uRxkDtCR4YMF22g&hl=ro&sa=X&ved=2ahUKEwjJpeGhtYDrAhWEKewKHTviC3gQ6AEwAnoECAkQAQ#v=onepage&q=Hence%2C%20if%20these%20things%20be%20our%20essence%2C%20we%20should%20be%20substitutable%20for%20other%20men%2C%20and%20they%20for%20us%2C%20in%20any%20proposition%20in%20which%20either%20of%20us%20is%20involved&f=false](https://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.so.08.080182.000245), accesat la data de 9.11.2020.

GECAS, V., "The Self-Concept. Annual Review of Sociology 1982 8:1, 1-33", Annual Reviews Inc., 1982, disponibil la <https://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.so.08.080182.000245>, accesat la data de 18.10.2020.

JAMES, William, *Pragmatism. Lecture 4. "The One and the Many"*, în „Lecture 4 of Pragmatism”, disponibil pe https://brocku.ca/MeadProject/James/James_1907/James_1907_04.html, accesat la data de 16.05.2020.

POSNOCK, Ross, "The influence of William James on American Culture", *The Cambridge Companion to William James*, pp. 322 – 342, Cambridge University Press, 1997, disponibil la <https://www.cambridge.org/core/books/the-cambridge-companion-to-william-james/9638642470D21E28CADB6763D111B40>, accesat la data de 20.05.2020.

QUIN, Jack, W.B. *Yeats and the Sculpture of Brancusi, International Yeats Studies: Vol. 2* :Iss. 1, Article 4, 2017. DOI: <https://doi.org/10.34068/IYS.02.01.03> disponibil la: <https://tigerprints.clemson.edu/iys/vol2/iss1/4>, accesat la data de 23.07.2020.

SORESCU Roxana, *Un instinct atât de van împlinit prin magie*, disponibil pe <https://roxanasorescu.wordpress.com/author/roxanasorescu/page/2/>, accesat la 15.10.2020.

ŠPIDLIK, Tomáš, *Șarpele în paradisul inimii*, în „CreștinOrtodox.ro”, 26.04.2012, disponibil la <http://www.crestinortodox.ro/editoriale/sarpele-paradisul-inimii-70338.html>, accesat la 26.06.2021.